

УДК 351.95 + 351/354

Л. М. Белкін,
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
директор ТОВ «Газета», Донецька область

ГЕНЕЗА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

GENESIS OF THE PROBLEM THE RULE OF LAW IN PUBLIC ADMINISTRATION: BACKGROUND

Анотація. В статті розглянуті деякі історико-політичні та державно-правові аспекти проблеми забезпечення законності у сфері державного управління.

Ключові слова: державне управління, закон, законність, доцільність, верховенство закону, верховенство права.

Annotation. The article deals with some historical and political and the constitutional aspects of the rule of law in public administration.

Keywords: public administration, law, legality, expediency, rule of law.

Вступ. Особливе місце серед усіх принципів державного управління належить принципу законності [1, с. 22]. Законність і дисципліна - основні умови існування будь-якої демократичної держави, її обов'язкові риси. Вони невід'ємні одна від одної [2, 3]. Вимоги дотримання законності (політико-правового явища, що характеризується неухильним дотриманням вимог чинного законодавства всіма суб'єктами відносин публічного управління) та дисципліни (свідомого додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державному та суспільному житті) звернені, перш за все, до органів публічної адміністрації [4, с. 338].

Стаття 1 Конституції України визначає Україну як правову державу, ст. 8 закріплює як державний принцип верховенство права, а статті 6 і 19 встановлюють, що органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Це означає, що суворе й неухильне додержання законів і підзаконних актів є єдино припустимим варіантом діяльності державних структур, посадових осіб, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, інших суб'єктів права [1, с. 22].

В.Я. Малиновський [5, с. 196] розглядає законність як основоположний принцип державного управління, що визначає рівень демократичності суспільства. Це означає, що всі органи виконавчої влади та їх посадові і службові особи повинні чітко дотримувати норм права. Нормативно-правові акти, що приймаються суб'єктами державного управління, мають відповідати положенням Конституції та законам України. Громадяни повинні мати гарантоване право, згідно з яким ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом. Тобто, право має домінувати над владою, зокрема над діяльністю органів виконавчої влади, унеможлилювати свавілля з боку чиновників, створювати умови для широкого громадського контролю за їх діяльністю, в тому числі, за здійсненням адміністративними органами функцій державного управління.

Водночас, побутові відчуття, наукові, публіцистичні матеріали та статистичні дані свідчать про те, що стан законності в державному управлінні України є вкрай незадовільний. Так, за даними Вищого адміністративного суду України, у 2010 році з прийняттям судової постанови закінчено провадження у 1.400.342 позовах юридичних або фізичних осіб до суб'єктів владних повноважень, з яких задоволено позовні вимоги в 1.246.304 справах (89 %) [6]. Апеляційний перегляд практично не впливає на цю статистику, оскільки 82% постанов не оскаржуються взагалі, а з оскаржуваних переглядається тільки 4 % до загальної кількості постанов, причому не обов'язково на користь суб'єкта владних повноважень. Наведені дані свідчать про масові порушення прав юридичних чи фізичних осіб в Україні. За даними російської статистики, у 2008 році судами Росії задовольнялося до 60 % звернень громадян до суду у зв'язку з оскарженням рішень, дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, державних або муніципальних службовців [7, с. 419]. Важко собі уявити такий брак, який допускають чиновники, у роботі реального сектора економіки. Системними в Україні є порушення законодавства з боку органів державної податкової служби [8-10 та ін.], державної митної служби [11, 12 та ін.], Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку [13-15 та ін.], органів міліції [16-18 та ін.], зокрема, Державної автомобільної інспекції [19, 20 та ін.], міністерства охорони здоров'я [21, 22 та ін.], органів соціального захисту населення [23-25 та ін.], державних органів з питань банкрутства [26], у сфері забезпечення культурних прав громадян [27], у сфері розпорядження земельними ресурсами [28, 29 та ін.], у сфері державних закупівель [30], невиконання судових рішень органами виконавчої влади [31, 32] тощо. Сьогодні практично кожен у повсякденному житті стикається з незаконними діями працівників правоохоронних органів, хоча саме на останніх покладається завдання з забезпечення безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів у різних напрямках життєдіяльності [33, с. 206]. Отже, дослідження проблем забезпечення законності в діяльності органів влади України є актуальним.

Аналіз останніх наукових досліджень. На даний момент в правовій теорії і практиці склався консенсус відносно того, що однією з найважливіших ознак організації та функціонування суспільства і держави на правових засадах є дотримання принципу законності. Так, О.Ф. Скакун [34, с. 445] зазначає, що законність – це комплексне соціально-правове явище, що характеризує організацію і функціонування суспільства і держави на правових засадах. В роботі [35, с. 200] вказується, що законність – це комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, зв'язок між правом і державою.

В роботі [36] підкреслюється, що громадяни не можуть бути суб'єктами законності, оскільки це ставить їх в однакове становище з посадовими особами, державними організаціями та державою в цілому. Небезпека порушення положень законів останніми незрівнянно вище, ніж порушення законів громадянами. Будь-який відступ державних органів від правових приписів є порушенням, дезорганізує діяльність держави. Крім того, в умовах побудови громадянського суспільства у сфері загальногромадянських відносин повсюдно має діяти принцип диспозитивності, що дозволяє повну свободу дій, крім тих, що прямо забороняються законами. Діяльність же державних та інших органів і організацій, установ та посадових осіб усіх рівнів суворо обмежується дозволом дій [36], що, до речі, корелює з положеннями ч. 2 ст. 19 Конституції України.

Отже, правильне розуміння та дотримання принципу законності забезпечує функціонування держави як правової. **Водночас, досягнення саме правильного розуміння викликає найбільші труднощі та дискусії.** Як слушно зазначається в тій же роботі [35, с. 200], про законність написано багато робіт, але це питання все ще залишається дискусійним. В даній статті робиться спроба узагальнити виконані дослідження.

Постановка завдання. На підставі історико-політичних та державно-правових досліджень проблеми забезпечення законності у певних історичних умовах дослідити принципи забезпечення законності, їх наповнення реальним змістом та реалізацію в правотворчій та правозастосовній діяльності.

Результати. Як зазначає Л.В. Мелех [37, с. 1], законність як один із найважливіших елементів правової основи державного і суспільного життя є складним та багатоаспектним явищем, яке має притаманні йому принципи та вимоги. Принципи законності традиційно розглядаються юридичною наукою як основоположні

Підтримка тих чи інших принципів певними дослідниками позначена в таблиці 1 позначкою «+». Враховуючи, що наукова істина встановлюється не шляхом голосування, варто тим не менш зазначити, що переважна більшість російських та українських дослідників надає перевагу таким принципам законності, як: с) єдність законності; d) верховенство закону; j) забезпечення прав людини і громадянина; забезпечення пріоритету цих прав; l) невідворотність і своєчасність відповідальності за правопорушення; m) доцільність та недопустимість її протиставлення законності; доцільність законності. При цьому звертає на себе увагу низька «популярність» такого принципу законності, як верховенство права, особливо з огляду на велику увагу до досліджень цього принципу [50-54 та ін.]. При цьому якщо така позиція російських дослідників [38-41, 44, 49] може бути пояснена відсутністю задування про цей принцип в Конституції Російської Федерації, то неувага до цього принципу, який є конституційним за Конституцією України (ст. 8), українських дослідників потребує заповнення цієї прогалини.

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	p	q	r	s	t
[38]			+	+						+		+	+		+				
[39]	+		+		+			+										+	
[40]			+	+						+		+	+						
[41]			+							+	+	+	+		+				
[42]		+	+				+		+	+	+	+	+		+	+	+		
[43]			+	+						+	+	+	+		+				
[44]			+	+					+				+						
[45]			+	+			+	+		+		+	+		+		+		
[46]			+			+	+			+		+		+					
[47]	+		+	+	+				+	+		+	+		+				
[48]			+	+							+								+
[49]			+	+			+	+		+		+	+		+				

При цьому під антигуманістичними теоріями та антигуманістичними практиками будемо розуміти ті, які прагнуть обґрунтувати та реалізувати в суспільному житті нікчемність особистості і народу перед державою, необмеженість державної влади, необов'язковість для неї елементарних норм моральності, намагаються ідеалізувати авторитарну, деспотичну, тоталітарну державу, які бачать у праві тільки «наказ влади» [61]. Під гуманістичними теоріями та гуманістичними практиками будемо розуміти ті, які обґрунтовують ідеї підпорядкування держави народу, вимоги забезпечення прав людини, підпорядкування державної волі закону, захисту особи і суспільства від свавілля та беззаконня [56, 61]. Зазначене цілком кореспондується з такою категорією, як «політичний режим» [34, с. 83-86; 68, с. 150]: демократичний режим характерний для правової держави; його способи і методи здійснення державної влади реально забезпечують вільний розвиток людини; участь у здійсненні державної влади; свободу в економічній діяльності; захищеність прав і законних інтересів; врахування інтересів більшості і меншостей (меншин); легальна дія опозиційних партій; формування уряду тими партіями, що перемогли на відповідних виборах; домінування переконання, узгодження, компромісу; виборність і змінюваність центральних і місцевих органів державної влади тощо. При антидемократичному режимі відбувається потоптання прав і свобод людини, придушення опозиції, не виключається скасування представницького вищого органу (парламенту) або перетворення його на маріонеткову установу, формування уряду армією, що захопила владу, т. ін.

Аналізуючи гіпотетичні сполучення а) антигуманістична теорія – антигуманістична практика та б) антигуманістична теорія – гуманістична практика, слід дійти висновку, що при пануванні антигуманістичної теорії ніколи неможлива гуманістична практика (за деякими окремими проявами, які будуть послідовно подаватися), і, навпаки, завжди буде панувати антигуманістична практика. Зазначене пов'язане із тим, що, з одного боку, антигуманістична практика завжди створює попит на антигуманістичну теорію. Закономірністю розвитку політико-правової ідеології є те, що будь-яке вчення про державу, право, політику розробляється з урахуванням сучасної йому політико-правової дійсності, яка обов'язково відбивається у, здавалося б, абстрактних теоретичних схемах [61]. «Я не сумніваюся, - писав Гоббс, - що якщо істина, що три кути трикутника дорівнюють двом кутам квадрата, суперечила чийм-небудь правам на владу або інтересам тих, хто вже має владу, то, оскільки це було б у владі тих, чий інтерес зачеплений цією істиною, вчення геометрії були б якщо не оскаржувані, то витіснені спаленням всіх книг з геометрії» [61]. Отже, антигуманістична практика завжди знайде своїх апологетів, - тим більше так безпечніше і для самих апологетів. З іншого боку, за своєю суттю влада завжди прагне звільнити себе від будь-яких обмежень, тому без відповідних стримуючих чинників, зокрема, без гуманістичних ідей і доктрин, ніколи не буде гуманною, - адже, як зазначено вище [36], стан режиму законності залежить від поведінки саме владних інституцій. Отже, така влада завжди буде шукати виправдання своїм діям в антигуманістичних теоріях, прилаштовуючи до такого виправдання навіть і ті теорії, які з самого початку не видавалися антигуманістичними. Наприклад, Ш. Монтеск'є стверджував, що «будь-яка людина, котра володіє владою, схильна нею зловживати» [63, с. 90]. Британський філософ і соціолог Г. Спенсер зазначав, що «адміністрація невдовзі стане **не такою**, як її задумували... Припускають, що чиновники працюватиме так, як йому було призначено працювати, **чого вони ніколи не робить**» [69, с. 653] (виділено авт. – Л.Б.). Відомий російський економіст, д.е.н. Є.Т. Гайдар [70, с. 269-270] з цього приводу зазначає: «Не забудемо, що чиновник завжди потенційно більш криміногенний, ніж бізнесмен. Бізнесмен може збагачуватися чесно, тільки б не заважали. Чиновник може збагачуватися тільки безчесно. Так що бюрократичний апарат несе в собі куди більший заряд мафіозності, ніж бізнес». Отже, за умов найменшої неврегульованості влада буде діяти на користь своїм корпоративним інтересам [71], обґрунтовуючи це «високими цілями», «державною доцільністю», «інтересами людей чи суспільства», «божественним промислом» тощо. Видатний український філософ та соціолог Б.О. Кістяківський з цього приводу зазначав, що «навіть найбільш жорстокі форми державного гноблення звичайно виправдовуються міркуваннями про загальне благо» [72, с. 465-466].

Наприклад, політичним ідеалом брахманізму була своєрідна теократична держава, де цар править під керівництвом жерців, визнає вищість релігійного закону над світським. За допомогою таких ідей брахмани відстоювали свою політичну гегемонію в суспільстві [58, с. 14]. Зазначена доктрина слугувала обґрунтуванням кастової соціальної структури суспільства, соціальної нерівності людей, яка закріплювалася з покоління в покоління [34, с. 611-612]. Засобом, що забезпечує кастові розпорядження, виступав у брахманізмі державний примус, що розуміється як продовження караючої сили богів. Ідея покарання була основним принципом політичної теорії - їй надавалося настільки величезне значення, що саму науку управління державою називали навчанням про покарання. «Весь світ підпорядковується за допомогою Покарання», - проголошували «Закони Ману». Визначаючи примус як головний метод здійснення влади, ідеологи жрецтва вбачали його призначення в тому, щоб «ревню спонукати вайш'їв і шудр виконувати властиві їм справи, оскільки вони, уникаючи властивих їм справ, потрясають цей світ» [61]. Водночас все зазначене освячувалося законами.

Вказаній доктрині протистояло вчення буддизму, в якому здійснено поворот від бога до людини як автономної особистості. Вихваляння законності, законного шляху в житті, проповідь гуманізму і внутрішньої свободи, поваги, любові людини до інших, до усього живого, непротивлення злу злом і насильством - морально-правова основа буддизму. Визнання буддизмом морально-духовної рівності всіх людей заперечувало брахманський принцип нерівності людей у суспільному житті. «Не за народженням слід вирізняти освічених, знатних і низьких, а за життям їх», - підкреслюється в буддистських писаннях. На відміну від традиційно-теологічного брахманістського тлумачення дхарми, буддизм трактував її як керуючу світом природну закономірність, природний закон («Вічний Закон»), Він обмежує роль і масштаб покарання, підкреслює неприпустимість застосування покарання безвинно, заперечує насилля, стверджує: шлях законності, «серединний шлях» - це шлях справедливості, істини, добра, ненасилля, самообмеження [58, с. 15].

Невизнання гідності всіх членів суспільства, нерівність прав людини характерні для державно-правової думки Середньовіччя - як рабовласницького, так і феодального типу держав [59, с. 27]. Середньовіччя - період спаду в історії політичних і правових вчень порівняно з відносно гуманістичними доктринами античного типу. Перемищення центру ваги в суспільній свідомості від держави до церкви, спрямованість значної частини цієї свідомості до потойбічних, позаземних ідеалів, панування догматичного мислення, суворо орієнтованого на тексти священного писання і канони церкви, - все це різко зжувало тематику і зміст політико-правових доктрин. **Панівна ідеологія захищала владу в будь-якому її вираженні, а право зводило до проявів влади** ([61], виділено мною – Л.Б.).

Середньовіччя не цінує людину за її індивідуальні якості. Вага і значимість окремішньої особистості у середньовічному суспільстві є незначною. Ціна людського життя доволі низька. Середньовіччя - це епоха, якій властивий культ сили однієї людини над іншою. Сила, трактована як право, є типовою рисою цієї епохи. Феодальні міжусобиці як насильницький засіб вирішення суспільних проблем зруйнують цілі держави. Відомо, що Середньовіччя не знає права власності у юридичному розумінні. Хто фізично сильніший, той і є власником - це типова ситуація цієї епохи. Навіть протягом дня власність могла переходити із рук у руки, змінювати власника кілька разів. Там, де сила культивується як право, писані норми не мають належної ваги і значимості - цим і пояснюється у значній мірі невелика увага середньовічного суспільства до писаного права. Насильство, що трактується як право, - це теж спосіб утвердження людини-особистості в умовах Середньовіччя [73, с. 26-28].

Як реакція на гноблення, приниження людської гідності, нерівність прав людини в епоху станово-представницької монархії виникають масові рухи протесту, що розглядалися правлячими колами в межах релігійної ідеології як ересь [59, с. 28]. Хвиля еретичних рухів, яка прокотилася по всій Європі в XI-XIII ст., серйозно похитнула віру у святість і непорушність станово-феодальних устоїв. Різка критика станового ладу і його ідеології з боку еретиків вимагала нового ідеологічного обґрунтування феодалізму. Це завдання прагнув здійснити найбільший ідеолог католицизму домініканський монах Фома Аквінський [61].

В українській літературі з історії політичних і правових вчень проглядається тенденція «гуманізувати» доктринальні положення Ф. Аквінського [58, с. 51-53], хоча в підручнику [59, с. 28] вказується, що мета держави і права, за Ф. Аквінським, полягає в загальному добробуті, під яким він розумів привілеї для багатих і осіб, що мали владу; землероби, дрібні ремісники, торговці, на його думку, повинні були підкорятися вищому стану, правителям. Разом із тим, російський професор О.Е. Лейст [61] прямо вказує, що політико-правова концепція Ф. Аквінського була ґрунтовною апологією західноєвропейського феодалізму. Не тільки виправдання страт і гонінь еретиків, а й принципове обґрунтування церковного контролю за розвитком науки і філософії, підпорядкування останньої мертвому догмам католицизму, зведення панування і підпорядкування в одну з основ світобудови, прославляння підказаної феодальним ладом ієрархії як універсального принципу будови суспільства і природи, обширне обґрунтування феодального права як божественного встановлення, вичерпна аргументація «рабства» (тобто кріпосництва), концепція держави, що вміщає теократичні устремління католицької церкви, - все це зумовило панування вчення Ф. Аквінського в католицькій феодальній ідеології [61].

Саме Ф. Аквінський є «теоретиком» інквізиції. З цього приводу він писав: «Що стосується церкви, вона сповнена милосердя і прагне звернути тих, хто помиляється; тому вона не одразу засуджує, але після першого і другого умовляння, як вчить апостол. Якщо ж еретик і після цього продовжує стояти на своєму, церква, не сподіваючись на його звернення, піклується про порятунок інших, усуває його з церкви за допомогою відлучення, а потім передає його світському судді, щоб він усунув його із світу за допомогою смерті... Якщо б і все еретики були винищені подібним чином, це не було б противно велінням Божим ...» [74].

Ересь, стверджував Фома, є гріх, ті, які його здійснюють, заслуговують не тільки виключення з церкви, але виключення з життя шляхом смерті. Перекручувати релігію, від якої залежить життя вічне, вчив Фома, набагато більш тяжкий злочин, ніж підробляти монети, які слугують для задоволення потреб тимчасової земного життя. Отже, якщо фальшивомонетників, як і інших лиходіїв, світські государи справедливо карають смертю, ще справедливіше страчувати еретиків, якщо вони викриті в ересі [75, с. 19].

Головним способом боротьби з «еретиками» стало спалювання їх живцем на вогнищах. Але, оскільки було потрібно надати стратам вид «законних» діянь, докладалися всі заходи, щоб «вибити» з жертв визнання провини [76]. Позасудових розправ інквізиція не допускала. Крім звичайних допитів, застосовувалося, як і в світських судах того часу, катування підозрюваного. Юристи католицької церкви величезне значення надавали щирому зізнанню. У тому випадку, якщо підозрюваний не вмирав в ході слідства, а зізнавався у скоєному і каявся, то матеріали справи передавалися до суду. Суд також здійснювався за суворого процедури [77].

Отже, інквізиційний процес розпочинався і здійснювався за формальним законом, з дотримання формальної судової процедури. Однак, саме поняття ересі було надзвичайно непевним і невизначеним, так що будь-яке висловлювання і настрої можна було при бажанні витлумачити як еретичне, а крім того при нестачі таких висловлювань їх нерідко просто вигадували. Фактично кожна людина була беззахисна перед небезпкою можливого звинувачення в ересі. Якщо це не входило в наміри і плани інквізиторів, вона не могла ані виправдатися, ані уникнути страшних тортур і болісної страти [74]. За статистичними даними, переслідування з боку іспанської інквізиції з 1481 до 1809 рр. зазнали 341.021 людина, з них 31.912 були спалені особисто, 17.659 - in effigie (символічна страта), 291.460 були піддані тюремному ув'язненню та іншим покаранням [77]. Отже, дотримання формальної законності і юридичної процедури не захищало обвинувачених від пред'явленого обвинувачення, яке часто ґрунтувалося виключно на наклепів чи доносів.

Зазначену ситуацію, з певною виправкою на відносно цивілізованість, дуже нагадує ситуація з кримінальними обвинуваченнями в Україні. Точно так же, при наявності кримінального законодавства і формальної юридичної процедури досудового слідства й суду, підозрювані піддаються тортурам, з них незаконно

вибиваються зізнання [16-18 та ін.], а кількість виправдовувальних вироків в українській системі правосуддя складає лише 0,2 % [78], і це при тому, що, за даними правозахисників, до 40 % людей були примушені зізнатися в злочині, якого вони не скоїли [79]. До того ж, загалом по Україні із 46.000 подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту суди задовольнили 40.000, тобто 87%, а з усіх подань слідчих про продовження строку утримання під вартою (через два місяці після арешту) судами задоволено 96% подань слідчих. Окремі суди у 2010 році задовольнили всі (!) подання слідчих про взяття під варту [78]. За таких умов український кримінальний процес має всі ознаки інквізиційного.

Одним із крайніх проявів антигуманістичної теорії і практики був і, очевидно, залишається фашизм. На даний момент наукова українська література уникає аналізу політико-правових аспектів його становлення і функціонування. В якості виключення можна назвати дисертаційне дослідження [80]. Водночас, аналіз вказаних аспектів є дуже повчальним з огляду на такі обставини:

а) фашистські режими, зокрема, в Німеччині та Італії, прийшли до влади більш-менш демократичним шляхом;
б) за панування фашистських режимів вони функціонували на підставі прийнятих законів, так що апологети цих режимів називали дані держави «правовими», про що повідомляється в роботі [36], хоча погодитися з цим «язик не повертається».

Гене́за приходу до влади в європейських країнах фашистських режимів здійснена в роботі [81], а також в статті [82]. Зокрема, це стало можливим за рахунок (на прикладі Німеччини):

а) послідовної руйнації демократичних механізмів, хоча фашисти задля приходу до влади і користувалися цими механізмами, зокрема, участю у виборах. При цьому в наступному піддавалися переслідуванням ті сили, наприклад, соціал-демократи, які боролися за збереження цієї демократії. Цікаво, що в руйнації демократичних механізмів націонал-соціалісти Німеччини користувалися підтримкою комуністів, які вважали демократію пережитком капіталізму і, як зазначено в роботі [80, с. 12], піддавали сумніву ефективність парламентського механізму як засобу управління капіталістичним суспільством;

б) переслідування своїх політичних супротивників незаконними воєнізованими формуваннями при потуранні офіційної влади; репресії проти політичних супротивників;

в) викривлення результатів виборів, відмова від проведення виборів. Як зазначається в роботі [81], вибори 5 березня 1933 року, де націонал-соціалісти отримали 43,9 % голосів, не можна вважати вільними внаслідок переслідувань комуністів і соціалістів. До того ж мандати комуністів, фактично ними отримані на виборах, були незаконно анульовані.

Крім того, після смерті Президента Гінденбурга (2 серпня 1934 року), замість того, щоб призначити нові вибори відповідно до вимог конституції, уряд (!) Гітлера прийняв закон, що проголосив пост Президента вакантним і передав роль і повноваження глави держави Гітлеру як фюреру і райхсканцлерові. Цей крок зняв останні засоби відсторонення Гітлера від влади, а з ним все інституційні стримування і протидія його влади [82];

г) передача повноважень парламенту щодо законодавчого регулювання органам виконавчої влади. Так, прийнятим 23 березня 1933 року «законом про припинення народного і державного нещастя» націонал-соціалістському уряду надавалося право видавати закони без згоди і навіть без участі рейхстагу і державної ради. Зазначене перетворило парламент на бутафорський орган, який автоматично схвалював всі забаганки влади;

д) прийняття низки антиконституційних законів, якими скасовувалися права, гарантовані Веймарською конституцією, зокрема: «розпорядження рейхспрезидента про захист народу і держави», яким фактично виправдовувалися масові репресії після підпаду рейхстагу; закон про «відновлення корпусу цивільних службовців», яким з державної служби звільнялися політичні супротивники влади; закон від 14 липня 1933 року про проголошення НСДАП єдиною партією Німеччини, розпуск профспілок, заборона інших партій; надзвичайна постанова «проти зради німецького народу і підступів державної зради» від 28 лютого 1933 року, яка змінила деякі положення кримінального кодексу, щоб полегшити процедуру покарань; постанова про «захист від віроломних нападків на уряд національного відродження», що дозволяло карати всіх, хто наважувався хоча би критикувати націонал-соціалістський уряд тощо.

Прийняття найважливіших для нацистів антиконституційних актів прикривалося народним референдумом. Так, 19 серпня 1934 року на плебісциті 84,6% виборців схвалили об'єднання постів президента і канцлера. Цей крок суперечив Конституції й закону про надання надзвичайних повноважень. Поправки 1932 року Конституції наділяли повноваженнями виконувача обов'язків президента (і то тільки до наступних виборів Президента) голову Верховного суду, а не канцлера. Закон про надзвичайні повноваження прямо забороняв Гітлеру претендувати на повноваження президента. Однак ніхто не посмів заперечити;

е) руйнація судової системи, фактичне підпорядкування судової системи органам виконавчої влади, усунення принципових суддів, прокурорів та адвокатів, звуження прав на юридичний захист;

є) створення позасудового репресивного органу, так званого «Народного суду». Завдання «Народного суду» полягало у швидкому і безжалюбному покаранню політичних противників режиму. З цією метою були змінені на шкоду обвинуваченому та його захиснику різні процесуальні норми, а також утруднені можливості заперечення проти судового наказу та оскарження вироку. Судді і засідателі «Народного суду», здебільшого вибрані з фюрерів СА і СС, виправдали надії націонал-соціалістів. Вони діяли з крайньою швидкістю - якщо у 1935 році було винесено «лише» 210 вироків, то в 1944 році їх було вже понад 2.000, - а окрім того, їх вирoki носили драконівський характер і не витримували жодної критики в правовому відношенні. Усього з 1934 по 1944 рік було винесено майже 13.000 смертних вироків, більшість з яких було виконано;

ж) руйнація місцевого самоврядування, повне підкорення його центральній владі. Негайно після виборів до рейхстагу 5 березня 1933 року всі уряди земель, не очолювані націонал-соціалістами, були змінені і на їхнє місце поставлені так звані рейхскомісари. 31 березня 1933 року був виданий закон «про рівноправність земель і рейха», по якому парламенти земель були сконструйовані за результатами виборів до рейхстагу 5 березня 1933 року без усяких місцевих виборів;

з) пропагандистське обдурювання мас. Як зазначається в роботі [80, с. 13], фашизм зробив ірраціональне принципом своєї політики й ідеології.

Отже, маємо лякаючу «хрестоматию» руйнації режиму законності на користь антидемократичного режиму.

Теорія і практика антидемократизму, антигуманізму, нехтування елементарними правами людини і принципами законності, притаманні націонал-соціалізму, знайшли своє втілення також і в теорії та практиці більшовизму, зокрема, в його вкрай жорстокій формі – сталінізму. Зазначене мало і, очевидно, продовжує мати безпосереднє значення для України, яка була складовою частиною цієї антигуманістичної практики, що продовжує впливати на українську правосвідомість. Однак антидемократична, антигуманна практика більшовизму мала свої корені в попередній політичній і правовій історії Росії. Так, Р. Пайпс, відомий американський історик і фахівець з історії СРСР і Росії, досліджуючи феномен Жовтневої революції і становлення комуністичного режиму, дійшов висновку, що джерела комунізму можна простежити в давній Росії. Специфічний характер власності «в Московії» призвів до того, що в Росії сформувалася особлива національна культура, фундаментальні цінності якої відрізнялися від цінностей західної цивілізації. У Росії корона експропріювала суспільство. Державне управління виросло не зі свідомості, що князь і держава – це різні речі і тому потребують існування розділених інститутів, а скоріше з того, що шат князівського двору був більше не в змозі опоратися із завданням управління. Нерозвиненість юридичних традицій і судової системи збільшували негативність діяльності діючого бюрократичного апарату. Упорісся з причин такого становища автор називав метод платні російському чиновництву, який забезпечувався місцевим населенням, шляхом надання грошових коштів або натурою («кормління»). Важливим є його зауваження, що ідея держави була відсутня в Росії до середини XVII ст. і навіть після своєї появи не була певним чином засвоєна. А оскільки не було концепції держави, не було й концепції суспільства [67, с. 28-29; 83, с. 98-102, 133, 436].

В роботі [84, с. 145-146] звертається увага на те, що на відміну від західноєвропейської традиції, на Русі публічні інтереси завжди трактувалися як щось самодостатнє, незмірно більш високе й важливе, ніж інтереси окремої особи, ніж приватні інтереси. Спостерігається певний парадокс, коли протягом століть верховна влада, виступаючи від імені народу, посилювалася на національні цінності, проводить антинародну політику, експлуатує народні інтереси, ігнорує їх в процесі здійснення «зверху» різноманітних державних реформ, реорганізацій, перебудов.

Р. Давид та К. Жоффре-Спинозі зазначають, що писане руське право було чужим народним проблемам. Воно являло собою головним чином право адміністративне, що не має коріння у приватному праві... Монарх був поставлений над законом, а юристи були скоріше слугами царя і держави, аніж слугами народу; їм не вистачало загального професійного духу. Недосконалість правового регулювання функцій держави, інституції «влади», законодавчих, виконавчих та судових процедур, на думку авторів, має безпосередній зв'язок із слабкістю юридичних традицій і відсуття права в Росії...[67, с. 28-29; 85, с. 134-136].

Нехтування правами власника та гіперболізація публічних інтересів прямо корелює з «настановами» В.І. Леніна щодо «кодифікації» цивільного законодавства у 20-і роки XX ст. Так, в листі В.І. Леніна «Про завдання Наркомісту в умовах нової економічної політики» вказувалося «Не переймати (вірніше, не давати себе одурювати тупоумним і буржуазним старим юристам, які переймають) старе, буржуазне поняття про цивільне право, а створювати нове. Не піддаватися Наркомзаксправ, який «через службове становище» веде лінію «пристосування до Європи», а боротися з цією лінією, виробляти нове цивільне право, нове ставлення до приватних договорів і т.п. Ми нічого приватного не визнаємо, для нас усе в галузі господарства є публічно-правове, а не приватне... Звідси - розширити застосування державного втручання у «приватноправові» відносини; розширити право держави скасовувати «приватні» договори; застосовувати не *cogrus juris romani* (звід римського права – Л.Б.) до «цивільних правовідносин», а нашу революційну, правосвідомість...» [86, с. 382].

Попутно варто зробити два зауваження щодо стану в сучасній Україні. Ленінське глузування над службовим становищем Наркомату закордонних справ щодо «пристосування до Європи» дуже нагадує сучасний «рух» на словах України до Європи, а «розширення державного втручання» в приватноправові відносини лякаючи нагадує сучасні тенденції перекроювання Цивільного кодексу України на догоду «державним інтересам», що дало підстави деяким фахівцям говорити про

зруйнування певним чином самої конструкції Цивільного кодексу України [87, 88].

Говорячи про традиції беззаконня в Росії та майбутні наслідки цієї традиції, О.Г. Мучник [65, с. 112] цитує слова відомого російського адвоката, депутата II-IV Державної думи Російської імперії від Москви В.О. Маклакова, сказані ним на початку XX століття (мовою оригіналу): «...главный нарушитель законности у нас - сама власть, ее представители. Беззакония властей составляют главную, самобытную черту русской государственности...». Дійсно, продовжує далі О.Г. Мучник, беззаконня з боку влади – це відмінна, стрижнева риса нашої історичної традиції. Традиції, яка у злочинах більшовицького режиму знайшла свою саму завершену форму. Традиції, яка як ніяка інша привнесла горе і нещастя у долі населення імперії, але при цьому, переживши розпад СРСР, благополучно збереглася і перекочувала до його правонаступників. Такою виявилася на перевірку стійка російська державна традиція: **партії влади закон не писаний**. Традиція, яка придушувала всі інші звичаї, стандарти, правила і норми суспільного життя. Традиція, яка і нині «живіша за всіх живих».

Багато спостережень щодо співвідношення закону і влади в Росії залишив російський письменник М.Є. Салтиков-Шедрин (тут і далі цитується за ґрунтовним дослідженням правових поглядів письменника [84]). Закон в Росії - писав Салтиков-Шедрин, - залежить не тільки від волі самодержця, а й від розсуду чиновників, уповноважених застосовувати закони, оскільки вони вкладають в їх зміст своє будь-яке тлумачення, користуючись чиновницьким «привілеєм безкарності». Нав'язані російському суспільству закони завжди слугували лише засобом здійснення, реалізації влади, а не її обмеження. **Ніколи в Росії право не ставилося над владою, не пов'язувало дії уряду, його чиновників**. Не дивно, що таке право не користувалося авторитетом у народі, який, якщо і дотримувася окремих законів, то тільки зі страху бути покараним ([84, с. 240], виділено мною – Л.Б.).

Чиновництво в Росії відверто маніпулювало законами. Наприклад, закон 1827 р. про чотири з половиною десятини землі, який певною мірою обмежував дворянське право душеволодіння, був внесений М.М. Сперанським в перше видання Зводу законів, але в друге видання він не потрапив, хоча і не був скасований. До числа подібних прикладів можна віднести і закон від 8 жовтня 1847 року, що надавав селянам маєтків, що продавалися з публічних торгів, викуповуватися з землею. При перевиданні Зводу законів він також не знайшов свого місця. Отже, зазначав М.Є. Салтиков-Шедрин, «высшая власть не отменяла закона; бюрократия, устроенная для установления строгого порядка во всем, представляла единственное в мире правительство, которое крадет у народа законы, изданные высшей властью» [84, с. 240].

Попутно зазначимо, що нинішні бюрократи не мають потреби приховувати від народу закони, - вони просто видають підзаконні нормативно-правові акти, які стають «надзаконними», перекручуючи сенс і зміст законів [89].

Під гаслами «проявления инициативы», «как можно меньше беспокоить начальство», «справляться дома своими средствами», вказує Салтиков-Шедрин, на місцях панувало свавілля, яке обґрунтовувалося твердженням: «В законах нет!». «Целых пятнадцать томов написано, а все отыскать закона не могут! Стоят эти тома в шкапу и безмолвствуют, а ключ от шкапа брошен в колодезь, чтоб прочнее дело было» [84, с. 240-241].

У нарисі «Сомневающийся» («Помпадур и помпадурши») Салтиков-Шедрин пише про відносини органів влади і закону. Помпадур-губернатор розлючений, дізнавшись про існування якогось закону, «который в известных случаях разрешает, а в других - связывает, и с которым и он должен согласовать свои действия». Йому і раніше було досить відомо, що закон є, проте він завжди діяв нібито їх, законів, не існувало, і ніякої шкоди від того для себе не отримував.

Починаючи з XVIII ст., в російському праворозумінні визначилися два напрями: один - не встановлює різниці між правом і законом, інший - тлумачить право як таке. Характерно, що російська суспільна свідомість сприйняла саме перше трактування, розглядаючи право як тимчасову необхідність, що сприяє обмеженню зла шляхом покарання, як державний закон, що сприяє припиненню злочинів. Друга сторона права, яка **передбачає**, поряд з регламентацією поведінки приватних осіб, **обмеження влади самої держави, в російській правотворчій практиці не розглядалася** [90, с. 76] (виділено мною – Л.Б.).

Відомий російський правознавець, історик та філософ Б.М. Чичерін акцентував увагу на тому, що відмінна риса російської історії, порівняно з історією інших європейських народів, полягає в перевазі влади, за повної відсутності суспільної ініціативи, яка сама по собі відігравала занадто незначну роль. Державні інституції, як зазначав автор, являли собою «строкату систему різновірних і різнохарактерних установ у різних галузях управління, що діють безсистемно і не на користь громадян держави», що збільшувалося відсутністю визначення змісту діяльності посадових осіб державної адміністрації, зловживаннями з їх боку, обумовленими відсутністю відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язків [67, с. 29; 91, с. 385].

Сучасний російський дослідник, доктор юрид. наук А.А. Демічев здійснив цікаве дослідження російської масової правосвідомості на ґрунті фольклору [92]. Важливою особливістю фольклору, вказує дослідник, є те, що він завжди був мало підконтрольний владі, в якійсь мірі опозиційний їй, відображав дійсність в тому вигляді, якою вона представлялася простому населенню, а не державним ідеологам. Названі джерела в «чистому», нескоригованому вигляді відображають особливості правосвідомості та ментальності верств населення, серед яких виникли і функціонували [92, с. 6].

В процесі дослідження автор проаналізував прислів'я, які стосувалися, зокрема, відношення народу до судів. Автором наведено найбільш характерні, на його думку, прислів'я та приказки, що відображають ставлення до суду і суддів [92, с. 7; 93, с. 25-26]:

*В суд ногой - в карман рукой.
Перед богом ставь свечку, а перед судьей - мешок.
С кого судья взял, тот и прав стал.
Когда судью одаришь, то всех победишь.
Дари судью, так не посадят в тюрьму.
Дарами и праведного судью к неправде приведешь.
Мздою, что уздою, обратишь судью в твою волю.
Перед судом все равны: все без окупа виноваты.
Судьи за деньги страх Божий забыли - стараются, чтобы виноватые правы были.
Утиного зоба не накормишь, судейского кармана не наполнишь.
Скорее дело вершишь, коли судью одаришь.
С сильным не борись, с богатым не тягись.
В суде убогий с богатым, хоть и прав, бывает виноватым.
Суд, что паутина: имель проскокит, а муха вязнет*

Аналіз юридичних приказок і прислів'їв приводить до висновку, що судова система Росії не тільки не була засобом встановлення справедливості в суспільстві, механізмом, що регулює на основі закону відносини між різними соціальними верствами, але, навпаки, вела до поглиблення конфлікту між різними суб'єктами суспільних відносин. Всі судді представляються хабарниками, готовими за винагороду винести будь-який вирок. У суперечці багатого і бідного, знатного і простолюдина у бідного і простої людини немає ніяких шансів на справедливе вирішення справи. Непривілейоване населення прагнуло якнайменше контактувати з представниками суддівської корпорації.

Таким чином, з наведених приказок і прислів'їв з усією очевидністю випливає негативне ставлення до суддів і суду як організації в цілому. Це обумовлювалося складністю дореформеної судової системи, її становим характером, переважаючим інквізиційним процесом і теорією формальних доказів, формалізмом і канцелярською таємницею, тяганиною, відсутністю гласності та публічності, обмеженістю доступу населення до правосуддя і, як наслідок всього цього, хабарництвом і свавіллям, що панували в російських судах.

З поправкою на певну цивілізованість слід зазначити, що в сучасній Україні ситуація знаходиться приблизно на тому ж рівні. Так, в таблиці 2 наведені дані соціологічних опитувань, проведених в Україні на початку 2011 року Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» [94] та Компанією [TNS в Україні](#) [95]. Видно, що рівень довіри до таких інститутів влади, як міліція, прокуратура і суд, не перевищує 20 %. Найнижчий рівень довіри – до судів. Якщо до цього додати, що за даними загальнонаціонального дослідження «Стан корупції в Україні», здійсненого Київським міжнародним інститутом соціології за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), лише 4 % жертв корупції в Україні намагалися захистити свої права перед чиновником (джерело – [94, с. 9]), то стане зрозуміло, що українці не довіряють судам, бояться їх та переважно не хочуть звертатися до судів за захистом своїх прав.

Таблиця 2.

Інститути влади	Рівень довіри	
	[94]	[95]
Верховній Раді України	15,4	18,7

Уряду України	19,8	22,9
Податковій інспекції	12,6	немає даних
Міліції	18,6	17,4
Армії України	42,6	40,1
Прокуратурі	15,9	17,0
Судам	14,7	14,3
Місцевим органам влади	29,8	30,4

Якщо тепер повернутися до дожовтневої Росії, то слід визнати, що саме «надзаконний» статус влади, неможливість маленької людини захистити свої права на підставі закону породили відповідне відношення народу до закону, а також до органів юстиції, в тому числі судів. Не повага до законів, а страх перед покаранням спонукав людей підкорятися цим законам. Формальний закон сприймався як чужа, нав'язана ззовні сила, від якої простій людині треба вміти ухилитися [90, с. 76]. «Росіянин, якого б звання він не був, обходить або порушує закон усюди, де це можна зробити безкарно», - писав О.І. Герцен [97, с. 231]. Водночас, це не вина маленької людини, а її біда. Неповага до закону, правовий нігілізм породжений «зверху», а маленька людина вимушена пристосуватися до правового нігілізму влади [98].

Досліджуючи ставлення до особистості у середньовічному суспільстві та в Росії, аж до наших днів, порівнюючи ступінь визнання індивідуальності особистості та заперечення такої індивідуальності, В.М. Братасюк [73, с. 27] знаходить пряму кореляцію таких станів. Російські науковці, вказує автор, досліджуючи ментальні передумови реалізації принципу правової рівності у сучасній Росії, зробили висновок, що беззастережне визнання індивідуального, самодостатнього людського «Я» пересічними росіянами не сприймається. Коли мова заходить про повагу до людської гідності, про рівність усіх громадян перед законом у однаковій мірі, неминуче постає запитання: «А що ця конкретна людина зробила для народу, для Росії, щоб її треба було поважати, чим вона заслужила цю повагу, рівність?» За певними ознаками право розуміння Росія – це неофеодална країна, залишків феодалізму у ній збереглося не менше, ніж в Україні.

З огляду на таку кореляцію, більш зрозуміло стає пристрасть деяких «теоретиків» «радянського права» шукати витоки та джерела свої міркувань у традиціях Середньовіччя, у інквізиційних процесах. Так, «теоретик» радянського кримінального права і процесу А.Я. Вишинський обгрунтовував радянський кримінальний процес принципами святої інквізиції. Наполягаючи на тому, що зізнання обвинуваченого є «царицею доказів», і характеризуючи середньовічний кримінальний процес, А.Я. Вишинський писав: «Воно [зізнання – Л.Б.] вважалося «царицею доказів», кращим засобом для його отримання вважалося катування, фізичне або моральне, байдуже». Через кілька років він втілює цю «наукову базу» інквізиції в реальну практику життя країни [99, с. 23].

Встановлення радянської влади призвело до корінного перетворення всієї системи права в країні, але не змінило основних рис правової культури. Традиції римського права були відкинуті (згадаємо лєнінське заперечення принципів *corpus juris romani*), замість них проголошувалася «революційна законність». Право було зведено до закону і чи не злочинним було в умовах нової революційної дійсності ставити під сумнів правовий зміст законодавчих актів, які виражали «волю трудового народу». Як щось священне сама по собі ця воля не потребувала правового виправдання. Абсолютизувалися державно-примусові якості права. Ігнорування правових підстав громадського порядку приводило до орієнтації на політичні методи вирішення соціальних проблем як більш ефективні. Низький рівень правової культури самої влади нерідко приводив до підміни законності політичної, ідеологічною чи практичною доцільністю. Тоталітарний режим, постулюючи принцип «все не дозволене заборонено», спирався не на закони, а на партійні укази, відомчі розпорядження та інструкції, які не відповідали одне одному і корегувалися політичною волею. У перші роки радянської влади декрети, що мали силу законів, видавали навіть наркомати. При розбіжності закону і відомчого підзаконного акта посадові особи повинні були керуватися не законом, а відомчим актом. Величезне число різних заборон і обмежень (нерідко суперечливих і безглузвих), які пронизували все суспільне життя, породжувало атмосферу, де просто неможливо було прожити, не порушуючи жодних розпоряджень. Тоталітарна модель вірнопідданської правової культури формувалася державою централізовано в процесі маніпулятивного впливу ідеології [90, с. 77].

При цьому, як зазначається в роботі [100, с. 25], саме підвалини правової думки перших двох десятиліть радянської влади - надзвичайно важливий період у формуванні офіційної доктрини праворозуміння, оскільки вона не знала принципових змін протягом усього подальшого часу існування СРСР. Історія правової думки перших двох десятиліть радянської влади (1917-1938 рр.) - це історія *боротьби проти права* в його немарксистському значенні і розумінні. Юридичний світогляд минулих епох розглядався як суто буржуазний, а тому такий, що не має права на існування.

Правове будівництво радянські лідери почали із скасування «загальних судових установлень» і всіх законів, що суперечать «революційній совісті і революційній правосвідомості». У цій ситуації контроль дотримання законів приватними особами, населенням був зведений до контролю покори посадовим особам. Представники влади використовували метод досить ефективний, щоб подолати опір всіх, кого не вдавалося переконати - «червоний терор». Набагато менш вдалими виявилися спроби обмежити законами, нехай і новими, свавілля самих посадових осіб. Та й самі більшовицькі лідери не вважали власні закони перешкодою [101]. Так, В.І. Ленін, звертаючись до делегатів V Всеросійського з'їзду Рад в липні 1918 р., підкреслив: «Поганий той революціонер, який в момент гострої боротьби зупиняється перед непорухливістю закону. Закони в перехідний період мають тимчасове значення. І якщо закон перешкоджає розвитку революції, він скасовується або виправляється» [102].

Правда, і в липні і в серпні 1918 р. законодавці знаходили за потрібне хоч якось обгрунтувати радикальну відмову від усіх законів російських і порушення радянських. Через місяць, коли була офіційно оголошена політика «червоного терору», обгрунтування вважалися зайвими. Водночас, свавілля ж місцевих адміністраторів досить скоро стало сприйматися урядом як фактор, що дискредитує державну владу.

В зв'язку із цим наприкінці 1918 р. була здійснена спроба прийняти спеціальну постанову щодо дотримання революційної законності. Зокрема, на меті ставилося підвищити відповідальність суб'єктів влади за порушення законів. Така Постанова була прийнята IV Всеросійським Надзвичайним з'їздом Рад 08.11.1918 р. під назвою «Про революційну законність» (в оригіналі - «О революционной законности») [103]. Постанова містила такі положення (мовою оригіналу):

- 1) Призвать всех граждан Республики, все органы и всех должностных лиц Советской власти к строжайшему соблюдению законов РСФСР, изданных и издаваемых центральной властью постановлений, положений и распоряжений.
- 2) Впредь установить, что меры, *отступающие от законов РСФСР или выходящие за их пределы*, допустимы лишь в том случае, если они вызваны экстренными условиями гражданской войны и борьбы с контрреволюцией. В каждом данном случае применение подобной меры должно сопровождаться:
 - а) точным формальным установлением соответствующего советского учреждения или должностного лица наличности условий, требующих выхода из пределов закона;
 - б) немедленным сообщением соответствующего заявления в письменной форме в Совет Народных Комиссаров, с копией для местных и заинтересованных властей.
- 3) Вменить в обязанность всем должностным лицам и советским учреждениям, по требованию любого гражданина Республики, желающего обжаловать их действия, волокиту или чинимые ему в его законных притязаниях затруднения, составление соответствующего краткого протокола. В протоколах должны быть указаны время, место и имена должностных лиц, или название учреждения и сущность дела. Копия протокола тут же выдается жалобщику, другая же немедленно сообщается соответствующему высшему учреждению.
- 4) При конфликтах или спорах между должностными лицами или учреждениями, о пределах их ведения, составляются обеими сторонами или одной из них подобные же краткие протоколы для сообщения высшему учреждению.
- 5) За явно неосновательное, грубым злоупотреблением являющееся, требование составления протокола, равно как и за отказ от составления его, привлекать к народному суду.

Прийнята Постанова зобов'язувала громадян РРФСР, тобто приватних осіб, неухильно дотримуватися законів (п. 1). Принаймні, питання про винятки для приватних осіб З'їзд не розглядав. Винятки робилися тільки для посадових осіб (п. 2, в тексті постанови виділено автором – Л.Б.). Роз'яснен, що конкретно і коли саме слід вважати «екстремними умовами громадянської війни і боротьби з контрреволюцією», не було надано. Для застосування заходів, законом не передбачених, адміністратору належало самому, за власним розумінням, встановити «наявність умов, що вимагають виходу за межі закону». Встановивши, що порушення закону доцільно і порушивши закон, адміністратор повинен був відразу ж повідомити про це «в письмовій формі до Ради Народних комісарів з копією для місцевих та зацікавлених влади» (п. 3). Однак практично ніхто цих повідомлень не робив, адже важко уявити собі, щоб порушник зробив донос сам на себе [101]. Отже, в принципі ця норма була декларативною, принаймні щодо захисту прав приватних осіб. Тут чітко проявилася терористична ментальність, характерна для радянських лідерів.

Разом із тим, уряд отримував можливість тримати своїх адміністраторів в «заручниках». Радянському адміністратору, який неминуче порушував закони,

наказано було не забувати про наявність законів, знати, що ж саме він порушує. І порушнику законів належало запам'ятати: він завжди перед Раднаркомом винен. Хоча б у тому, що вчасно не доніс на себе. А винуватий і від покарання позбавлений завжди старанніше невинного. Нарешті, і це головне, - у Раднаркомі залишалася можливість довільного вибору: карати порушника, визнавши його дії необґрунтованими, або санкціонувати порушення, визнавши, що саме в даному випадку було «неминучим прийняття екстрених заходів, не передбачених нинішнім законодавством або відступаючих від нього». В цілому прагматика Постанови «Про революційну законність» - відмова від законності заради доцільності. Надзвичайний З'їзд Рад за завданням уряду затвердив на законодавчому рівні основоположний принцип тоталітарної держави: безмежність повноважень уряду. З'їзд уповноважив уряд визначати на власний розсуд, що і коли в надзвичайних обставинах вимогам законності відповідає чи не відповідає. До аналогічних висновків щодо небажання радянської влади обмежувати себе нормами приходять і інші автори [101, 104].

В наступному питанні пріоритету доцільності над законністю проходило «червоною ниткою» через «теорії» апологетів «соціалістичної законності». Так, розглядаючи місце і роль законів в умовах диктатури пролетаріату, Л.М. Каганович, радянський державний і партійний діяч, близький сподвижник Й.В. Сталіна, писав: «У нас є закони. Наші закони визначають функції і коло діяльності окремих органів державної влади. Але наші закони визначаються революційною доцільністю в кожен конкретний момент» ([105, с. 9], цитується за [100, с. 30; 106, с. 16]). У 1925 році у пресі виступив член Верховного Суду (!) СРСР А.А. Солицький, який публічно висунув тезу про пріоритет доцільності над законністю [99, с. 23]. Ще далі пішов в цьому напрямі Е.Б. Пашуканіс, який став у 1936 р. заступником Наркома юстиції СРСР. У книзі «Економіка і правове регулювання», популярній в кінці 20-х років, він обґрунтовував необхідність ослаблення ролі закону для підвищення ефективності планово-організаційного початку радянського суспільства [99, с. 23-24].

У книзі [107, с. 116-117] О.І. Нездоля наводить уривок із спогадів колишнього співробітника адміністрації РНК В. Берлуцького, які (спогади) довго зберігалися в таємниці, щодо суперечки відомого тоді конституціоналіста О.Л. Малицького із згаданим Л.М. Кагановичем (мовою оригіналу):

«А. Малицький: Советское государство есть государство правовое или, по крайней мере, обязано таким быть в интересах народа и пресечения самоуправства руководящих работников на местах. В таком государстве каждый орган власти в исполнении своих функций, должностных актов подчинен закону.

Л. Каганович (с окриком): Мы отвергаем понятие правового государства! Оно на руку демагогам, меньшевикам и эсерам, прислуживающим буржуазии. Ленин с Октября 1917 года нацелил партию на построение государства диктатуры пролетариата, а диктатура не терпит законодательной размазни, благодаря которой скрытые враги могут увильнуть от революционной кары».

Слід зазначити, що О.Л. Малицький розумів «правову державу» дуже обмежено, ототожнюючи право і закон; вважаючи «правовою» будь-яку державу, де є «закони», хоча б у вигляді наказних норм різних органів диктатури пролетаріату; наполягаючи на тому, що громадянин отримує свої права «з рук» держави, і то тільки для того, щоб слугувати державі диктатури пролетаріату. При цьому все ж таки припускалося, що органи державної влади також повинні суворо дотримуватися «законів», доки вони не скасовані: «Радянська республіка є держава правова, яка здійснює свою діяльність в умовах правового режиму, де кожен орган влади, виконуючи свої громадські функції, свої службові акти, підлягає закону» ([108]; цитується за [104, с. 18]). Але навіть і такий підхід піддавався публічній критиці з боку «вождів» [61].

Всездозволеність влади, коли це не стосувалося «інтересів держави», а зачіпало інтереси «маленької людини», завжди було наріжним каменем радянської системи правозастосування. Так, О.І. Нездоля [107, с. 173-174] наводить виступ воронезького прокурора Ненахіна, який на XVI губернській партконференції (1925 р.) критично висловився з приводу безкарності представників влади (мовою оригіналу): «Коммунисты рассуждают так: революционная законность существует для всех, но не для меня. Как только наказывается важный ответственный работник, за него хлопочет влиятельный коммунист. Карательная политика неправильная. Мы должны рассматривать преступления, насколько они опасны для класса и поступать объективно, независимо от должности подсудимого и его личных связей. Не зря население говорит: как только государственный орган, так собирает жуликов». Після своєї критики «компроуки, виборного підходу до слідства над підозрюваними» Ненахін, а в Україні - В. Марченко і ще десяток правдолюбців отримали розноси по партійній лінії і були відправлені працювати в райони або невеликі містечка [107, с. 174].

Слід зазначити, що влада СРСР завжди оберігала себе від контролю за своїми діями. Так, в СРСР рішення та дії посадових осіб стали підлягати судовому контролю тільки після прийняття в 1987 році (період «перебудови») закону «Про порядок оскарження в суд неправомірних дій посадових осіб, що ущемляють права громадян» [109, 110, 111]. Разом із тим, право на оскарження таких рішень чи дій було дуже обмежено. По-перше, до суду могли бути оскаржені дії, які здійснені службовими особами одноособово (ч. 1 ст. 1 закону [111]). По-друге, не могли бути оскаржені до суду відповідно до цього закону дії органів державного управління і посадових осіб, якщо законодавством Союзу РСР і союзних республік передбачений інший порядок їх оскарження (ст. 3 закону [111]). Не могли також оскаржуватися дії, пов'язані із забезпеченням обороноздатності країни і державної безпеки, а також будь-яка бездіяльність.

Фактично, як зазначають дослідники, дія цього закону була неефективною, існуючі обмеження у законі практично паралізували право громадян на судовий захист від незаконних дій органів управління [109, 110]. По-перше, виключення з числа актів, що підлягають оскарженню, актів колегіальних органів значно звужувало можливості для оскарження, - адже найбільш розповсюджені рішення, що порушують права громадян, приймалися колегіально і тому залишалися за межами судового оскарження (різноманітні комісії, виконкоми тощо). По-друге, встановлення іншого порядку оскарження, ніж судовий, «законодавством» (а не хоча б законом) дозволяло приймати такий порядок на відомчому рівні і тим самим легко виводити певне коло питань за межі судового оскарження. Правда, якщо виключено відомчий порядок оскарження не встановлювалося, скарга на дії посадової особи могла бути подана в суд після оскарження цих дій вищестоящому у порядку підпорядкованості посадовій особі чи органу або безпосередньо до суду на розсуд громадянина (ст. 4 закону [111]).

Спроба удосконалити закон [111] була здійснена прийняттям замість нього закону [112]. Однак, спроби поставити під контроль органи влади, навіть і на законодавчому рівні (не говорячи вже про практичне правозастосування) керівникам СРСР вдавалися погано. Так, законом [112] було дозволене оскарження рішень та дій колегіальних органів. Обмеження щодо судового оскарження на користь оскарження відомчого тепер встановлювалися не «законодавством», а законом (ч. 1 ст. 3 закону [112]). Але навіть якщо заборони на судове оскарження законом не існувало, громадянин був позбавлений права прямо звертатися до суду в обхід відомства: скарга відповідно до закону [112] могла бути подана до суду тільки після оскарження дій органу державного управління або посадової особи вищестоящому у порядку підпорядкованості органу чи посадовій особі (ч. 1 ст. 4 закону [112]). Крім того, не підлягали судовому оскарженню відповідно до закону [112] акти органів державного управління і посадових осіб, які мали нормативний характер (ч. 2 ст. 3 закону [112]).

На виконання вказаних законів Президія Верховної Ради УРСР 25.04.1988 р. прийняла Указ [113], яким Цивільний процесуальний кодекс Української РСР доповнений Главою 31-А «Скарги на неправомірні дії службових осіб, що ущемляють права громадян». Отже, історія практичних можливостей щодо судового оскарження рішень та дій органів державної влади розпочинається в Україні тільки у 1988 р. (період відносної демократизації та «перебудови»). Разом із тим, норми вказаної Глави 31-А містили всі вади зазначених вище законів [111, 112], оскільки норми Глави 31-А повторювали ці закони. Зазначені вади усувалися вже при незалежній Україні. Однак проблема тотальної безвідповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав юридичних та/або фізичних осіб залишається чи не найгострішою в Україні [114, 115].

Інший бич радянської системи «права» - масове застосування покарань, аж до позбавлення життя, в позасудовий спосіб.

Слід, очевидно, перш за все, згадати про те, що Конституція РРФСР 1918 р. [116] взагалі не надавала жодних гарантій судового захисту громадян. У пп. о) ст. 49 Конституції, між іншим, згадувалося, що віданню Всеросійського з'їзду Рад та Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад підлягають загальнодержавне законодавство, судострій і судочинство, цивільне, кримінальне, карне законодавство і пр. В Конституції УСРР 1919 р. [117] взагалі немає жодного згадування про суд, судострій і судочинство. Тому закономірно, що практично вся каральна система була зосереджена в ЧК, що передбачало право ЧК виносити позасудові вирoki та висилати в адміністративному порядку підозрілих осіб, у певних випадках брати й розстрілювати заручників тощо. Ненормальним було і те, що в роки громадянської війни надзвичайні комісії виступали одночасно в ролі слідчих і судових органів, адміністративної влади і військових сил. ВЧК і ВУЧК розглядалися більшовиками як своєрідна панацея від усіх хвороб нової влади. Вони не обмежувалися боротьбою з контрреволюційними виступами та іноземною агентурою, а займалися також справами про службові злочини і спекуляцію, нерідко повністю замість міліції брали на себе забезпечення громадського порядку, виконували чимало інших, не властивих органам державної безпеки функцій [104, с. 22]. Спроби приборкати ВЧК-ДПУ-НКВД в період непу не призвели до успіху, - очевидно, в силу самої природи антидемократичного політичного режиму. Сфера дії цих органів розширювалася, а повноваження щодо позасудових розправ підсилювалися.

Так, за декретом Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад від 16.10.1922 р. «Про доповнення до постанов «Про Державне політичне управління» і «Про адміністративну висилку», органи ДПУ РСФРР одержали право на позасудову розправу (аж до розстрілу), яке поширювалося на всіх осіб, затриманих при бандитських нападах і збройних пограбуваннях. Певну категорію висланих в адміністративному порядку (діячі антирадянських партій, ті, що раніше був двічі засуджені за деякі кримінальні злочини) тепер дозволялося направляти в табори примусової праці [104, с. 27]. Зазначимо, що особи, які піддавалися адміністративній висилці, позбавлялися виборчих прав [104, с. 27, 33], хоча згідно навіть Конституціям [116, 117] позбавлення виборчих прав було можливе тільки за вироком суду.

1 квітня 1924 р. Президія ЦВК СРСР надала особливі повноваження ОДПУ для боротьби з фальшивомонетниками і контрреволюційними організаціями. Колегії ОДПУ СРСР, зокрема, було надано право позасудового розгляду справ фальшивомонетників, аж до винесення вищої міри покарання [104, с. 34]. У 1927-1928 рр. в загальносоюзному масштабі значно поширилася практика, коли «контрреволюційні справи» розглядалися позасудовим порядком. ОДПУ СРСР

шляхом опитування членів Президії ЦВК СРСР затверджувалися досить довгі списки осіб, долю яких, як виняток, довірялося вирішити ОДПУ СРСР. Так, 22 березня 1928 р. на позасудовий розгляд було передано 14 справ (по одній з них проходило 65 підозрюваних, а по інших переважно від двох до п'яти осіб) [104, с. 40].

Іноді навіть наявність судового рішення було для органів ДПУ «пустим звуком». Наприклад, громадянин С., виправданий надзвичайною сесією губернського суду, після цього фактично з тим самим звинуваченням був за рішенням ДПУ в адміністративному порядку висланий за межі УСРР [104, с. 34].

Всі ці «традиції» позасудових репресій відіграли фатальну роль в трагедіях українського, як і всього радянського, народу у 30-ті роки ХХ ст.

Спроба започаткувати стрійну систему судів в Україні здійснена прийняттям «Положення про судоустрій УСРР», затвердженим ВУЦВК 16.12.1922 р. [104, с. 47]. Суть реформи полягала в тому, що замість двох паралельних систем - народних судів і революційних трибуналів - створювалася єдина система судових установ: народний суд (у складі постійного народного судді одноособово або разом з народними засідателями), губернський суд, Верховний суд УСРР і його колегії. Для розгляду справ спеціальних категорій тимчасово зберігалися спеціальні суди.

Одночасно слід взяти до уваги, що реформа ніяк не вплинула на принцип партійного керівництва судами, більше того, саме в роки нової економічної політики розквітла згубна практика попереднього досудового розгляду «політичних справ» партійними органами з наступною постановкою політичних процесів (термін «поставити процес» в 20-ті роки вживався досить регулярно в офіційних документах Політбюро КП(б)У) [104, с. 49].

Слід зазначити, що і конституційні засади судоустрою за Конституцією СРСР 1924 р. [118], наступною за Конституціями радянських республік 1918-1919 рр. [116, 117], не залишали радянським судам жодної надії на незалежність. Так, згідно ст. 43 Конституції [118], з метою утвердження революційної законності на території СРСР при Центральному Виконавчому Комітеті СРСР засновується Верховний Суд, який, зокрема повинен був надавати верховним судам союзних республік керівні роз'яснення з питань загальносоюзного законодавства. Звернемо увагу, що суд створювався не з метою забезпечення дотримання законів, а з метою утвердження революційної законності, під якої можна було розуміти що завгодно відповідно до забаганок влади. Крім того, Верховний Суд створювався при Центральному Виконавчому Комітеті СРСР, а не як самостійний орган. А оскільки Верховний Суд надавав *керівні роз'яснення* судам нижчого рівня, то це позбавляло самостійності і ці останні.

Слід також зазначити, що згідно пп. б) ст. 43 Конституції [118], до компетенції Верховного Суду було віднесено розгляд і *опротестування* перед Центральним Виконавчим Комітетом СРСР *за поданням прокурора* Верховного Суду СРСР постанов, рішень та вироків верховних судів союзних республік, з міркувань протиріччя таких загальносоюзному законодавству, або оскільки ними зачіпаються інтереси інших республік (виділено автором – Л.Б.). Таким чином, Верховний Суд сам не судив, а тільки робив попередні висновки і звертався з ними до Центрального Виконавчого Комітету СРСР за остаточним рішенням.

Крім того, згідно ст. 47 Конституції [118], право направлення зазначених в ст. 43 питань на розгляд пленарного засідання Верховного Суду СРСР може мати місце виключно за ініціативи Центрального Виконавчого Комітету СРСР, його Президії, прокурора Верховного Суду СРСР, прокурорів союзних республік і ОДПУ СРСР. Таким чином, по-перше, учасники судових процесів були позбавлені права та можливості самостійно звернутися до Верховного Суду СРСР, а, по-друге, і Верховний Суд не міг самостійно приймати до розгляду справи, а тільки за зверненням перелічених органів, включаючи всесильне ОДПУ. З поправкою на певну цивілізованість, таку ситуацію нагадує ситуація з нинішніми можливостями звернення до Верховного Суду України, яке не може потрапити на його розгляд без згоди спеціалізованих судів.

Процес тоталітаризації радянської судової системи та її послідовна централізація знайшли відображення в новому «Положенні про судоустрій УСРР», затвердженому спільною постановою ВУЦВК і РНК УСРР 25.09.1931 р. В ньому особливо наголошувалося, що судові органи республік повинні боротися з будь-якими спробами протидії соціалістичному будівництву, активно сприяти соціалістичній індустріалізації країни, перебудові сільського господарства на соціалістичних засадах і рішучому наступу на залишки капіталістичних елементів. Важливою особливістю закріпленої у цьому Положенні судової системи було те, що нижчі ланки підпорядковувалися вищим судовим інстанціям не тільки в процесуальному, а й в адміністративно-організаційному відношенні [119]. Отже, метою функціонування судів визнано не здійснення правосуддя, а боротьба за інтереси владної верхівки.

З початку 30-х років діяльність каральних органів ГПУ-НКВД різко активізувалася. При НКВС, до якого увійшло ОГПУ, інтенсивно створювалися позасудові органи. 3 травня 1935 року в республіках, краях і областях, як і в центрі, були організовані «трийки», а пізніше і «двійки». «Уповноважені» не просто розглядали питання по справах репресованих, але і фактично зорили жорстоку розправу. Справи про контрреволюційні злочини щодо групи визначені підсудними спецколегії, а щодо окремих осіб і тих груп, у справі яких «немає достатніх доказів» (!), - Особливій нараді (тобто, суду необхідно було надавати хоча б якісь докази, а Особливі наради обходилися і без доказів). 14 вересня 1937 ЦВК СРСР поширив спрощений порядок розгляду справ про терористичні акти майже на всі контрреволюційні злочини. Практично відсторонялася від нагляду за дотриманням законності в діяльності органів безпеки прокуратура. Безконтрольний каральний апарат «судив» без свідків, без захисту та суду, без ознайомлення з кримінальною справою і навіть без самого підсудного. З 1937 року вирoki виносили «двійки»: начальник управління внутрішніх справ і обласний прокурор. Якщо суд розглядав в ті роки справи за політичними звинуваченнями за 4-5 хвилин, то «ударний» темп засідань Особливої наради був куди вище: за 2 години тут розглядалося до 800 справ. Прокурори скаржилися, що не встигали розібрати прізвища засуджених до смерті осіб [84, с. 358-359].

Наприклад, у 1931 р. по сфальсифікованій справі «Весна» пройшло через Судтрійки і *Колегію ОГПУ* заарештованих у цій справі 2.014 осіб, у тому числі: військовослужбовців - 305 осіб, цивільних осіб - 1.706 чоловік. Щодо них винесені такі вирoki: військовослужбовців: розстріляно - 27 чол., засуджено до вищої міри покарання із заміною 10 роками ув'язнення в концтабір - 23 чол., засуджено до концтабору до позбавлення волі в місцевих таборах - 215 чол., засуджено до заслання 40 чол.; громадянських осіб: розстріляно - 546 чол., засуджено до концтабору до позбавлення волі в місцевих таборах - 842 чол., вислано в адміністративному порядку - 166 чол., засуджено до інших заходів соціального захисту - 76 чол., звільнено-79 чол.» [107, с. 198]. У 1989 році всі покарані за цією справою були реабілітовані.

Історики відзначають [84, с. 359; 107, с. 127, 340-341 та ін.], що за своїм розмахом та кількості жертв вказані злочини непорівнянні з аналогічними відомими історії антигуманними діями влади. Так, за даними історика П. Резковича, сталінська каральна машина перемолола за час свого існування життя більш ніж 3,5 мільйони українців [107, с. 127]. У 1938 р. в Україні було заарештовано 106.119 людей, тобто майже по 300 людей на добу [107, с. 340]. Тільки за перші 6 місяців 1938 р. у Дніпропетровській було заарештовано 11.835 чоловік, тобто в добу чекісти кидали в тюрми 65 осіб, в день засуджували по 38-39, кожні 24 години розстрілювали 35-36 чоловік. Деякі документи свідчать про те, що в окремі ночі «ліквідували» до 200 осіб [107, с. 341].

Загальна кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за 1918-1953 рр., складає 4.308.487 чоловік. З них 1.324.517 чоловік (30,7 %) були засуджені судовими органами, позасудовими - 2.156.278 чоловік (50,0 %); яким органом були судимі 827.692 людини, - не встановлено. Усього за вищезазначений період до вищої міри покарання були засуджені 835.194 людини (за іншими відомостями 835.197 чол.). З них: 132.665 (15,9 %) чоловік були розстріляні за вирокami судових органів, 701.401 людина (84,0 %) - за вирокami позасудових органів, не з'ясовано, яким органом було засуджено до розстрілу, - 1.128 осіб [120]. Отже, самими людожерськими органами були саме позасудові органи ЧК-ДПУ-НКВД-МДБ. При цьому, за даними істориків у 1937-1938 рр. до вищої міри покарання були засуджені 700.000 людей [84, с. 359], тобто біля 1.000 людей на день. Ці людодійські масштаби не йдуть в жодне порівняння зі «Святою інквізицією» та і з позасудовим «Народним судом» фашистської Німеччини - більшовицькі позасудові органи засудили людей у 166 разів більше, ніж зазначений «Народний суд».

В Законі України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» [121] зазначається, що після 1917 року, в період громадянської війни і наступні десятиріччя на землі України пролилося багато людської крові. Мільйони безвинних людей на підставі антигуманних і антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання. Особливо тяжкою спадщиною минулого є масові репресії, які чинилися сталінським режимом та його провідниками в республіці. *При судових і позасудових розправах грубо нехтувались норми Конституції, покликані охороняти права і свободи громадян, елементарні норми судочинства* (виділено автором – Л.Б.).

Глибинні причини такої ситуації правильно сформулював генерал О.І. Нездоля [107, с. 68-69]: демократичним шляхом більшовики в Україні просто не могли (чи не хотіли – Л.Б.) домовитися з багатьма опозиційними партіями, тим більше з монархістами. Не варто забувати, що Ленін з його непохитністю вимагав тільки верховенства більшовиків у владі, прагнувши підпорядкувати своїй волі есерів і анархістів. Але коли цього не вийшло, він став жорстоко розправлятися з усіма партіями, і в підсумку РКП (б) стала панівною партією у величезній державі.

Тобто, прагнення нав'язати свою волю всім і вся за принципом «є дві думки – моя і неправильна» призводить до масового створення ворогів.

Позасудові репресії відбувалися і після Великої Вітчизняної війни. Так, в Доповідній записці [122] вказувалося, що грубі порушення соціалістичної законності органами МДБ були допущені у зв'язку з директивою б[ув]. МДБ СРСР і Прокуратури СРСР від 26.10.1948 № 66/241сс. Відповідно до цієї директиви, органи МДБ були зобов'язані *знову заарештовувати* державних злочинців, які вже відбули покарання за скоєні ними злочини та були звільнені з місць ув'язнення після закінчення Великої Вітчизняної війни. Цим особам *пред'являлося обвинувачення в тому ж самому злочині*, за який вони відбули покарання, і по їх справах знову проводилося слідство, причому зазначеною директивою було передбачено, що якщо в процесі слідства у справах цих осіб *не буде отримано будь-яких даних про їх антирадянській діяльності після звільнення* з в'язниць і таборів, то такі справи підлягали направленню на розгляд Особливої наради для застосування до арештованих висилки (виділено авт. – Л.Б.).

Тобто, одних і тих самих осіб передбачалося карати за один і той самий проступок двічі, що взагалі не було передбачено жодним законом.

Позасудові репресії було припинено тільки у вересні 1953 р., коли неопублікованим Указом Президії Верховної Ради СРСР від 01.09.1953 р. Особливі наради було скасовано. На XXI з'їзді КПРС голова Комісії партійного контролю М.М. Шверник вказав на те, що «Комуністична партія Радянського Союзу до кінця виправила допущені порушення соціалістичної законності. Всі комуністи, засуджені за необґрунтованими звинуваченнями, відновлені в партії, а порушники радянських законів притягнені й притягаються до партійної відповідальності» (цитуються за [123]). Більшовицький режим спробував отримати «людське обличчя», хоча йому це не дуже вдавалося аж до самої «перебудови» - зміст «законності» залишався тим самим, тільки реалізовувався іншими методами. В роботі [68, с. 152] надається узагальнена класифікація радянського політичного режиму (таблиця 3).

Таблиця 3.

Класифікаційні одиниці	За періодами	
	1929-1953 pp.	1956-1985 pp.
Олігархія-тиранія	Тиранія (править один)	Олігархія (править група)
Помірний-репресивний (ліберальний-терористичний)	Репресивно-терористичний (масовий терор та репресії)	Помірно-репресивний (репресії проти окремих груп населення)
Авторитаризм-демократія	Тоталітарний режим (майже тотальний контроль з боку режиму усіх сфер суспільної діяльності)	Авторитарно-тоталітарний режим (контроль з боку режиму значної частини суспільства)

Висновки. Проведений аналіз дозволяє, на думку автора, дійти таких висновків:

- наслідуючи теорію проф. В.В.Ладиченка щодо гуманістичних основ організації державної влади, слід, очевидно, визнати, що критерієм гуманістичної організації державної влади є забезпечення гуманістичного режиму законності. Основними ознаками такого режиму слід визнати: пріоритет прав та інтересів людини перед інтересами суспільної групи чи держави; прийняття законів органами представницької влади не в інтересах вузької правлячої групи, а в інтересах якнайширших прошарків суспільства; суворе дотримання органами влади та її посадовими особами норм законодавства, неприпустимість прийняття протиправних рішень чи здійснення протиправних дій (бездіяльності) в ім'я будь-якої доцільності, особливо, коли це порушує права осіб приватного права; право приватних осіб на будь-які дії, які не суперечать закону; суворі і невідворотна відповідальність органів влади за порушення закону; неприпустимість силового нав'язування будь-якої точки зору як єдино правильної, конкуренція позицій та ідей; домінування переконання, узгодження, компромісу; виборність і змінюваність центральних і місцевих органів державної влади; наявність надійного судового захисту прав громадян сильними, незалежними та неупередженими судами, забезпечення доступу до правосуддя широких верств населення, неприпустимість прийняття будь-яких норм про судострій з точки зору здешевлення правосуддя, рівність усіх перед законом і судом (єдність законності), гарантії права на правову допомогу. Режим законності, який відповідає вказаним критеріям, безпосередньо кореспондується з демократичним політичним режимом;

- абстрактне поняття «законності» може в конкретні періоди часу і на конкретних територіях бути наповнене будь-якими принципами. Отже, на думку автора, слід говорити не про універсальні принципи законності, а про те, на яких принципах функціонує режим в даних умовах. Якщо в країні (правовій системі) реалізовані перелічені вище ключові критерії гуманістичного режиму законності, то можна стверджувати, що в країні реалізований саме гуманістичний режим законності (демократичний політичний режим). Певні країни (політичні системи) і певні теорії можуть говорити і про інші види законності (революційна законність, пролетарська законність, буржуазна законність тощо), але якщо такий режим не ґрунтується на перелічених гуманістичних принципах, він не може вважатися гуманістичним, демократичним, правовим. Такий підхід є аналогічним позиції Ю. Хабермаса: права людини - умова конституювання демократії; якщо ви заявляєте, що є демократичним суспільством, то у вас повинно бути гарантовано дотримання прав людини. Якщо цього немає, тоді характеристика свого суспільства як демократичної є самообман ([124], цитується за [125]);

- свідоме та послідовне заперечення викладених гуманістичних принципів означає реалізацію антигуманістичного характеру законності, що кореспондується з антидемократичним політичним режимом;

- викладений аналіз дозволяє виділити загальні тенденції переважання чи повної «перемоги» антигуманістичних режимів: нехтування правами людини, підкорення їх інтересам вузької правлячої групи, які (інтереси) видаються за вищі інтереси - інтереси держави, пролетаріату чи церкви (наприклад, інквізиція явно не була на користь начебто правлячому класу феодалів, оскільки жертвами інквізиції ставали саме заможні прошарки населення, тому що конфісковане майно жертв слугувало джерелом збагачення папської і королівської скарбниці [77]); обмеження поведінки осіб приватного права виключно дозволеною; усунення представницьких органів від прийняття законів чи проведення законів через «буафорські», слуханні органи, які фактично не є представницькими і не віддзеркалюють позицію суспільства; перехоплення прав і повноважень на законотворення органами, які не є представницькими (уряди, керівництво партій тощо); систематичне порушення владю законів, навіть прийнятих цією ж владою, обґрунтування таких порушень революційною, політичною, державною чи якоюсь іншою доцільністю, при вимозі до громадян точного і неухильного дотримання встановлених владою правил, які в більшій частині не оприлюднюються, жорстокі, неадекватні покарання за порушення цих правил; нав'язування «єдино вірної» ідеології та диктат «єдино патріотичної політичної сили» (НСДАП чи більшовицька партія), силове придушення будь-яких ідей чи думок, альтернативних тим, що предписані державою, пануючою церквою або правлячою партією; відсутність чи прийняття повноцінної судової системи, втручання влади чи пануючої партії в діяльність судів (включаючи вплив на підбір кадрів та/або прямі вказівки щодо прийняття певних судових рішень), створення надзвичайних судів чи позасудових репресивних органів (суди інквізиції, «двійки», «трійки», «особливі наради», колеції ОДПУ тощо), прийняття юридично неспроможних судових рішень навіть з огляду на поточні норми права; позбавлення або суттєве обмеження права на захист та/або оскарження несправедливих рішень чи дій влади; агресивна, демагогічна, часто за межами раціональності пропаганда. Для пропагандистської риторики тоталітаризму характерне використання термінів-ярликів, слів, відірваних від дійсного походження і змісту понять, які ними спочатку позначалися, таке використання здійснюється для створення образу «ворога нації», «відщепенця», «ворога народу». Такі, наприклад, терміни «еретик», «розкольник», «опортуніст», «екстреміст», «демагог», «ревізіоніст» тощо. Використовувані в агресивно-обвинувальному тоні, властивому ідеологам тоталітаризму, ці терміни-ярлики стають політичним звинуваченням, що виключає нормальні дискусії і дискусію [61];

- наявність зазначених ознак в політико-правовій практиці певних держав повинно ставати якимось сигналом щодо скачування до авторитаризму та антидемократизму. Як правильно зазначається в роботі [84, с. 390], сучасний авторитаризм припускає куди більш жорсткі форми владарювання, ніж старомодний монархізм. «Хворобу» легше попередити, ніж потім її лікувати. Антигуманістичні режими, враховуючи, що владі вигідні саме вони (хоча такий режим може бути небезпечним для окремих представників влади), є досить стійкими, постійно потребують для виправдання свого існування все нові і нові жертви. Так, іспанська інквізиція в тій чи іншій формі проіснувала більше 300 років. З іншого боку, більшовицький режим, почавши репресії з «буржуазії» та «куркулів», згодом добрався до середняків, потім найбільшого селянства і робітників, не пощадивши при цьому і своїх вірних слуг;

- проблеми із забезпеченням законності в сучасній Україні, крім недоліків у власній поточній діяльності, мають свої корені у авторитарних правових традиціях царської Росії, які у злочинах більшовицького режиму знайшли свою саму завершувальну форму. Низка дослідників, щодо відношення влади до особистості, вбачають пряму кореляцію між російською правовою дійсністю та Середньовіччям, при цьому, більшовики взагалі не соромилися обґрунтовувати свої погляди та кримінальний процес «здобутками» інквізиції. Вказані традиції, з поправкою на цивілізованість, переживши розпад СРСР, благополучно збереглися і перекочували до його правонаступників. Такою виявилася на перевірку стійка російська державна традиція: *партії влади закон не писаний*. Разом із тим, автор відкидає уявлення про традиційний правовий нігілізм саме російського (і українського) народу, наголошуючи на тому, що корені такого правового нігілізму знаходяться саме у державотворчій практиці влади.

Здійснений аналіз дозволяє по-новому підійти до дослідження проблем законності, а також вирішувати практичні проблеми правотворення та правозастосування, уникаючи помилок щодо здійснення кроків, які можуть приводити до обмеження гуманістичних властивостей законності. Напрямок подальших досліджень повинні стати тенденції розвитку гуманістичних ідей і їх впровадження в гуманістичну практику.

Список літератури:

1. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с. – ISBN 966-667-083-6.
2. Битяк Ю.П. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк – К.: Юрінком Інтер, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/bitayk_admpu/zmist.htm

3. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування: автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / Ю.П. Битяк. – Харків, 2006. – 40 с.
4. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник / Т.О. Коломоєць. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 576 с. – ISBN 978-966-667-493-0.
5. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посіб. / В.Я. Малиновський. – [вид. 2-ге, доп. та перероб.]. – К.: Атіка, 2003. – 575 с. – ISBN 966-8074-73-4.
6. Аналітичний огляд стану здійснення судочинства місцевими та апеляційними адміністративними судами у 2010 році / Офіційний сайт Вищого адміністративного суду України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/ua/generalization_court_practice.html?_m=publications&_t=rec&id=1780
7. Лейканд Е.В. Обжалование решений, действий (бездействия) органов государственной власти, органов местного самоуправления, должностных лиц государственных или муниципальных служащих: вопросы доказывания / Е.В. Лейканд // Российское законодательство в современных условиях. Материалы VIII ежегодной Всерос. научно-практич. конференции / Отв. ред. П.Н. Кириченко. – Брянск: РИО БГУ, 2010. – С. 418-426.
8. Фирташ назвал налоговиков грабителями и рэкетирами. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/economics/632852-firtash_nazval_nalogovikov_grabitelyami_i_reketirami.htm
9. Белкін Л.М. Нарахування податків «заднім числом» як сумнівний винахід українського податкового адміністрування / Л.М. Белкін // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 107-110.
10. Белкін Л. Як податківці руйнують прозорий біржовий ринок: Укладання біржових угод в електронній формі / Л. Белкін // Юридична газета. – 14.06.2011 р. – № 24 (285). – С. 1, 7.
11. Белкін Л. Як позбавити громадян належних їм пільг: Проблеми розмитнення на пільгових умовах автомобілів з Придністровської Молдавської Республіки / Л. Белкін // Юридична газета. – 24.01.2012 р. – № 3-4 (296). – С. 9.
12. Митну вартість збільшують на 100%. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/03/28/319939/>
13. Белкін Л. Зупинення обігу цінних паперів як проблема фондового ринку: Які проблеми створюють для фондового ринку рішення ДКЦПФР / Л. Белкін // Юридична газета. – 13.12.2011 р. – № 50 (293). – С. 1, 14-15.
14. Максимчук Н. «Донецксталь» вернулася в обращение: ГКЦБФР не смогла доказать легитимность своих действий / Н. Максимчук, А. Черновалов // Коммерсантъ Украина. – 14.07.2011 р. – № 112 (1386). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc/1678364>
15. Белкін Л.М. Проблеми довіри до фондового ринку в контексті сумнівних управлінських рішень та дій суб'єктів владних повноважень / Л.М. Белкін // Кримський юридичний вісник. – 2011. – № 2 (21). – Ч. 1. – С. 74-81.
16. Европейский суд обязал Украину выплатить донетчанину 20 тыс. евро за пытки в милиции. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bagnet.org/news/summaries/one_day_of_planet/2011-07-22/144857
17. У Лавриновича озаботились пытками в милиции. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kontrakty.ua/politics/news/ukraine/31177-u-lavrinovicha-ozabotilis-pytkami-v-miliczi>
18. Белкін Л.М. Актуальні питання реалізації прав громадян на юридичну допомогу в контексті державної політики щодо забезпечення прав і свобод громадян / Л.М. Белкін // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 9. – Електронне наукове фахове видання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=179>
19. Дорожний контроль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://roadcontrol.org.ua/>
20. Розвадовський Б.Л. Корупційність відносин у сфері дорожнього руху: заходи протидії / Б.Л. Розвадовський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією(теорія і практика): Науково-практичний журнал / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – 2011. – № 2-3 (25-26). – С. 167-172.
21. В Украине назревает дефицит лекарств. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.domik.net/novosti/v-ukraine-nazrevaet-deficit-lekarstv--n158262.html>
22. Минздрав аннулировал тендеры, где предлагаемая цена лекарств была слишком низкой. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.zn.ua/ECONOMICS/minzdrav_annuliroval_tendery_gde_predlagaemaya_tsena_lekarstv_byla_slisikom_nizkoj-84991.html
23. Белкін Л.М. Судова практика призначення пенсій санітаркам рентгенабінетів за пільгами ЦРСП / Л.М. Белкін // Соціальне страхування. – 2007. – № 9(801). – С. 59–60.
24. Белкін Л. Чиновники пенсійного фонду переходять у судову контратаку: Чи примусять активні юридичні дії осіб органи ПФ до виконання своїх зобов'язань / Л. Белкін // Юридична газета. – 06.03.2012 р. – № 10 (302). – С. 14-15.
25. Служби затримують виплату мамам за народження дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?sotsluzhbi_zatrimuyut_viplatu_mamam_zh_narodzhennya_ditini&objectId=198561
26. Белкін Л.М. Сумнівні банкрутства в Україні як результат неналежного державного управління (на прикладі ВАТ «Чернігівський комбінат хлібопродуктів») / Л.М. Белкін // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 11. – Електронне наукове фахове видання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=355>
27. Юринець Ю.Л. Проблеми забезпечення законності в діяльності суб'єктів владних повноважень в сфері реалізації культурних прав громадян / Ю.Л. Юринець, Л.М. Белкін // Правничий вісник Університету «КРОК» / Вищий: навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 6. – Т. 1. – К., 2010. – С. 108-117.
28. Белкін Л.М. Проблеми легітимації земельних торгів (аукціонів) як віддзеркалення правового нігілізму в діяльності суб'єктів владних повноважень / Л.М. Белкін // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць, вип. 41. – 2011. – С. 268-276.
29. Белкін Л.М. Актуальні проблеми реалізації повноважень державних органів у сфері підзаконного нормативно-правового регулювання земельних відносин в Україні / Л.М. Белкін // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право». Частина третя / Ред.кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2011. – Вип. 165. – Ч. 3. – С. 250-261.
30. Наші гроші: Державні тендери. Крок до прозорості. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashigroschi.org/>
31. Белкін Л. Невиконання судового рішення органами державної влади: Європейський суд з прав людини як засіб захисту від свавілля чиновників / Л. Белкін // Юридична газета. – 13.07.2010. – № 28. – С. 10.
32. Белкін Л.М. Проблеми виконання рішень адміністративних судів органами державної влади України в контексті правових позицій європейського суду з прав людини / Л.М. Белкін // Університетські наукові записки [Хмельницький університет управління та права]. – 2011. – № 1 (37). – С. 260-264.
33. Кучер Т.М. Відповідальність працівників державної автомобільної інспекції: суб'єкти, види, змістові елементи шкоди / Т.М. Кучер // Університетські наукові записки [Хмельницький університет управління та права]. – 2011. – № 3 (39). – С. 206-212.
34. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / О.Ф. Скакун // Пер. з рос. – Харків: Консум, 2006. – 656 с. – ISBN 966-7124-76-2.
35. Волинка К.Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. / К.Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – ISBN 966-608-251-9.
36. Иванов А.А. Теория государства и права / А.А. Иванов, В.П. Иванов. – М.: Юнити-Дана, 2007. – 303 с.
37. Мелех Л.В. Принципи і вимоги законності у правозастосовній діяльності / Л.В. Мелех // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 1-12.
38. Лисюткин А.Б. Принципы законности и их реализация в условиях формирования правового государства: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. Б. Лисюткин. – Саратов, 1992. – 26 с.
39. Ефремов А.Ф. Принципы и гарантии законности: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А.Ф. Ефремов. – М., 1999. – 22 с.
40. Потапов В.А. Законность и правомерное поведение граждан в условиях реформирования России (региональный аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / В.А. Потапов. – Н. Новгород, 1995. – 21 с.
41. Желтобрюхов С.П. Прокурорский надзор как гарантия законности в Российском государстве (проблемы теории и практики): автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / С. Н. Желтобрюхов. – Саратов, 1999. – 21 с.
42. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів: Новий Світ-2000, 2003. – 584 с.
43. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права / С.Л. Лисенков. – К., 2006. – 355 с.
44. Афанасьев В.С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики (по материалам органов внутренних дел): автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / В.С. Афанасьев. – М., 1993. – 38 с.

45. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / В.В. Самохвалов. - К., 2008. - 18 с.
46. Тараненко О.О. Забезпечення законності в діяльності митних органів: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.М. Тараненко. - Х., 2006. - 18 с.
47. Правоведение: Учебник / С.Э. Демский, В.С. Ковальский, А.Н. Колодий и др.; под. ред. В.В. Копейчикова. - К.-Х.: Юринком Интер - Фолио, 2002. - 750 с.
48. Законність: Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
49. Законность: Материал из Википедии - свободной энциклопедии. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>
50. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / С.П. Головатий. - К., 2008. - 44 с.
51. Головатий С.П. Верховенство права: у 3 кн. - К.: Фенікс, 2006. - Кн. 1, с. XXXII, 623. - Кн. 2, с. XLVII-LV, 625-1276. - Кн. 3, с. LXI-LXIII, 1277-1747. - ISBN 978-966-651-397-0.
52. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія / С. Головатий // Право України. - 2011. - № 10. - С. 154-167.
53. Верховенство права: проблеми теорії та юридичної практики: Додаток статей / Авт.: М. Козюбра, П. Рабінович, О. Петришин та ін. - Право України. - 2010. - № 3. - С. 6-97.
54. Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Право України. - 2012. - № 1-2. - С. 30-63.
55. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / М.П. Орзіх, М.В. Афанасьєва, В.Р. Барський та ін.; за ред. М.П. Орзіха. - К.: Юрінком Інтер, 2011. - 272 с. - (Серія «Проблеми сучасної конституціоналістики». Випуск 1). - ISBN 978-966-667-457-2; ISBN 978-966-667-456-5 (Випуск 1).
56. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади: автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / В.В. Ладиченко. - К., 2008. - 41 с.
57. Околіта С.В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання: автореф. дис... канд. наук держ. управління: спец. 25.00.02 / С.В. Околіта. - К., 2000. - 18 с.
58. Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред. Г.Г. Демиденка, О.В. Петришина. - Х.: Право, 2009. - 256 с. - ISBN 978-966-458-062-2.
59. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - 336 с. - ISBN 966-667-129-8.
60. Горбунова Л.М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади: монографія / Л.М. Горбунова. - К.: Юніком Інтер, 2008. - 240 с. - ISBN 978-966-667-312-4.
61. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. - М.: Издательство "Зерцало", 2000. - 688 с.
62. Платон. Собрание сочинений: В 4-х тт. - С.-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. - Т. 3. Часть 1. - 752 с.
63. Гловацький І.Ю. Влада, Суд, Адвокату в афоризмах, сентенціях та прислів'ях: Зб. / Укл. Іван Гловацький. - Львів: Апіорі, 2009. - 564 с. - ISBN 978-966-2154-16-0.
64. Антология мировой философии: В 4-х тт. - М., 1971. - Т. 3. Буржуазная философия конца XVIII в. - первых двух третей XIX в. [Ред. коллегия: Н.С. Нарский и др.]. - 760 с.
65. Мучник А.Г. Философия достоинства, свободы и прав человека / А.Г. Мучник. - К.: Парламентское издательство, 2009. - 672 с. - ISBN 978-966-611-679-9.
66. Скаун О.Ф. Право, законность, правопорядок: их взаимозависимость и тенденции развития / О.Ф. Скаун // Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей [О.М. Бандурка (голова редкол.)]. - Х.: Центр Освітніх Ініціатив. - 2001. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://in1.com.ua/book/10109/4766/>
67. Курило В.І. Характеристика змісту функцій держави та поняття влади від найдавніших часів до кінця XVIII століття / В.І. Курило, С.С. Овчарук // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / Ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. - К., 2011. - Вип. 165. - Ч. 3. - С. 26-34.
68. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / А.П. Цыганков. - М.: Интерпракс, 1995. - 296 с. - ISBN 5-85235-212-8. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://socioline.ru/files/5/48/cyganov_a_p._sovremennye_politicheskie_rezhimy_-1995.pdf
69. Спенсер Г. Прийдешнє рабство. - В кн.: Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. - К.: Смолоскип, 2002. - С. 653-655.
70. Гайдар Е.Т. Смуты и институты. Государство и эволюция / Е.Т. Гайдар. - СПб.: Норма, 2010. - 280 с.
71. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман; [пер. с англ. О.А. Алякринского]. - М.: Логос, 2003. - 356 с.
72. Философия права. Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений / Под ред. Н.И. Панова. - Сост.: Н.И. Панов, В.А. Бачинин, Л.Д. Святоцкий // Кистяковский Б.А. Государство правовое и социалистическое. - К.: Издательский Дом «Ин Юре», 2002, с. 464-493.
73. Братасюк В.М. Права особистості у умовах правової реальності європейського Середньовіччя / В.М. Братасюк // Наукові праці Національного авіаційного університету: Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право». - 2011. - № 3 (20). - С. 24-30.
74. Установление инквизиции. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://velsat.net/ustanovlenie-inkvizicii.html>
75. Григулевич И.Р. Инквизиция / И.Р. Григулевич. - М.: Политиздат, 1976. - 82 с.
76. Инквизиция. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.swani-center.org/ru/text/religion-of-unity/page_19.shtml
77. Свята інквізиція: Матеріал з Вікіпедії - свободної енциклопедії. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%B0%D1%8F_%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%8F
78. На виправдання надії мало. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2036/165/72523/>
79. В СИЗО может попасть каждый / Киевский институт проблем управления имени Горшенкина: Материалы круглого стола. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://lb.ua/news/2010/10/15/69775_V_SIZO_mozhet_popast_kazhdiy.html
80. Токарева В.І. Вождь і маса. Соціологія натовпу від Г. Лебона до Е. Канетті: автореф. дис... канд. соціол. наук: спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / В.І. Токарева. - К., 1999. - 18 с.
81. Випперман В. Европейский фашизм в сравнении. 1922-1982 / В. Випперман // Пер. с нем. А.И. Федорова. - Новосибирск: Сибирский хронограф. - 2000. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=11543>
82. Вспомним, как немецкий фашизм пришел к власти / Перевод статьи из англоязычного варианта Википедии. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://durdomin.ua/uk/main/article/article_id/4558/person_id/21.phtml
83. Пайпс Р. Россия при старом режиме / Р. Пайпс. [пер. с англ. И. Козловского]. - М.: Независимая газета, 1993. - 493с.
84. Бабкин В.Д. Народ и власть: Опыт системного исследования воззрений М.Е. Салтыкова-Щедрина / В.Д. Бабкин, В.Н. Селиванов // Академия правовых наук Украины: Институт частного права и предпринимательства. - К.: Манускрипт, 1996. - 448 с.
85. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози [пер. с фр. В.А. Туманова]. - М.: Международные отношения, 1999. - 400 с.
86. Ленін В.І. Про завдання Наркомосту в умовах нової економічної політики / Повн. збір. творів. - Т. 44. - С. 382.
87. Шестіріков В. До питання про дійсність правочинів у контексті прийняття нового Податкового кодексу України / В. Шестіріков // Актуальні питання цивільного та господарського права. - 2010. - № 6 (25). - С. 35-41.
88. Сібільов М.М. Про необхідність збереження основних концептуальних положень чинного Цивільного кодексу України / М.М. Сібільов // Університетські наукові записки [Хмельницький університет управління та права]. - 2011. - № 2 (38). - С. 74-80.
89. Белкін Л.М. Підзаконна нормотворчість органів виконавчої влади як чинник правового нігілізму / Л.М. Белкін // Часопис Академії адвокатури України. - 2011. - № 3 (12). - Електронне наукове фахове видання. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chauu/2011-3/11blncrn.pdf>
90. Мазуренко А.В. Формирование правовой культуры в России: традиции и современность / А.В. Мазуренко // Проблемы укрепления законности и правопорядка: история и современность: Межвуз. сб. науч.-практ. тр. / Владимирский юридический ин-т. Ивановский филиал / А.В. Хохлов (отв. ред.) - Иваново, 2001. - С. 75-80. - ISBN 5-89482-180-0.
91. Чичерин Б.Н. Опыт по истории русского права / Б.Н. Чичерин. - М.: Типография Эрнста Барфхнехта и Комп., 1858. - 389 с.
92. Демичев А.А. Понятия «закон» и «справедливость» в российском правосознании XVIII - начала XX в. / А.А. Демичев // Університетські наукові записки [Хмельницький університет управління та права]. - 2011. - № 2 (38). - С. 6-24.
93. Иллюстров И. А. Юридические пословицы и поговорки русского народа / И.А. Иллюстров. - М.: Тип. В.В. Чичерина, 1885. - 80 с.
94. Рівень довіри до державних органів влади в Україні: Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС». - [Електронний ресурс]. - Режим

доступу: <http://www.socis.kiev.ua/ua/press/riven-doviry-do-derzhavnykh-orhaniv-vlady-v-ukrajini.html>

95. Соціологи фіксують загальне зниження довіри українців до влади: Лабораторія законодавчих ініціатив та компанія **TNS в Україні**. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/news/2011/1299774049.html>

96. Корупція у 2011 році. Що змінилося з 2007-го? - Победим коррупцию вместе [Журнал]. - 2011. - № 1. - С. 8-9.

97. Герцен А.И. Соч. - В 8 тт. - Т. 2. - М.: 1975.

98. Белкін Л.М. Генеза правового нігілізму в контексті теорій бюрократизму / Л.М. Белкін // Право України. - 2012. - № 1-2. - С. 313-320.

99. Мироненко А.Н. Проблемы законности на этапе новой экономической политики в Украине (1921- 1927 гг.) / А.Н. Мироненко, А.П. Бенько // АН Украины; Институт государства и права [Киев]. - К.: 1992. - 25 с. - (Библиотечка в помощь изучающим историю гос. строительства Украины).

100. Тополь Ю.О. Становлення радянської теорії праворозуміння (1917- 1938 pp.) / Ю.О. Тополь // Університетські наукові записки [Хмельницький університет управління та права]. - 2011. - № 2 (38). - С. 25-34.

101. Фельдман Д.М. На стыке традиций: Материалы к истории термина «законность» в советском законодательстве / Д.М. Фельдман // Эдиционная практика и проблемы текстологии. - М.: РГГУ. - 2006. - С. 120-128. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/l/Lawfulness.html>

102. Ленин В.И. Полн. собр. соч.: В 55 т. - М.: 1958-1965. - Т. 36. - С. 504.

103. О революционной законности: Постановление IV Всероссийского Чрезвычайного съезда Советов 08.11.1918 г. / Список актов конституционного значения 1600-1918 гг. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5405/>

104. Усенко І.Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність / І.Б. Усенко. - Харків: Ун-т вн. справ. - 1995. - 74 с.

105. Каганович Л. Двенадцать лет строительства советского государства и борьба с оппортунизмом / Л. Каганович // Советское государство и революция права. - 1930. - № 1. - С. 9.

106. Исаев И.А. Понятия «законности» и «целесообразности» в советской правовой теории 1920-х гг. / И.А. Исаев // Советское государство и право. - 1985. - № 10. - С. 12- 18.

107. Нездоля А.И. Спецслужбы и власть Украины / А.И. Нездоля. - Донецк: Каштан, 2011. - 808 с. - ISBN 978-966-427-253-4.

108. Малицький О. Радянська Конституція (переклад з російської) / 3-тє вид. - Х.: ДВУ, 1928. - 61 с.

109. Книш А. Становлення інституту судового захисту прав громадян від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень / А. Книш // Ефективність державного управління: Зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. - Вип. 22 / За заг. ред. В.С. Загорського, А.В. Ліпенцева. - Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. - С. 255-267. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Edu/2010_22/fail/Knysh.pdf

110. Осадчий А.Ю. Організаційно-правове забезпечення оскарження громадянами незаконних дій органів виконавчої влади у судах 2004р.: дис... канд. юрид. наук. спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.Ю. Осадчий. - Одеська національна юридична академія: Одеса. - 2004. - 175 с.

111. О порядке обжалования в суд неправомерных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан: Закон СССР от 30.06.1987 г. № 7287-XI (с изменениями от 20.10.1987 г.). - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.jurbase.ru/texts/sector173/tez73758.htm> - Утратил силу на основании закона [112].

112. О порядке обжалования в суд неправомерных действий органов государственного управления и должностных лиц, ущемляющих права граждан: Закон СССР от 02.11.1989 г. № 719-1. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://lawrussia.ru/texts/legal_178/doc17a544x441.htm

113. Про внесення доповнень і змін до Цивільного процесуального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 25.04.1988 р. № 5803-XI // Відомості Верховної Ради України. - 1988. - № 19. - Ст. 480. - Втратив чинність на підставі Цивільного процесуального кодексу України № 1618-IV від 18.03.2004 р., ВВР, 2004, № 40-41, 42, Ст. 492.

114. Белкін Л.М. Актуальні питання відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав юридичних та/або фізичних осіб / Л.М. Белкін // Університетські наукові записки [Хмельницький університет управління та права]. - 2011. - № 2 (38). - С. 248-254.

115. Головань І. Час – гроші / І. Головань. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/golovan/4d6b6c177f1f1/>

116. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики: Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://supol.narod.ru/archive/official_documents/const1918.htm

117. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки: Прийнята Президією III Всеукраїнського З'їзду Рад, місце Харків, року 1919, Березня 10—14 дня. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sb7878.ucoz.ru/publ/67-1-0-82>

118. Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик: Принят второй сессией ЦИК СССР первого созыва 6 июля 1923 года и в окончательной редакции II съездом Советов СССР 31 января 1924 года. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm#7>

119. Усенко І.Б. Положення про судовострій УСРР / І.Б. Усенко, В.А. Чехович. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

120. Мазохин О.Б. Полномочия на репрессии 1918-1953 гг. / О.Б. Мазохин. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.pseudology.org/Mazoxin/Polnomochiya.htm>

121. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: Закон України / Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 22. - Ст. 262.

122. Докладная записка С.Н. Круглова и Р.А. Руденко Н.С. Хрущеву о пересмотре дел осужденных особым совещанием при НКВД-МГБ СССР от 08.12.1953 г.: Фонд Александра Н. Яковлева. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/55696>

123. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. - М.: Юридическая Литература. - 1961. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1002_page_1.html

124. Habermas J. Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. - Cambridge, 1996.

125. Бусова Н.А. Проблема легитимации правового порядка / Н.А. Бусова // Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей [О.М. Бандурка (голова редкол.)]. - Х.: Центр Освітніх Ініціатив. - 2001. - [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://in1.com.ua/book/10109/4777/>

Стаття надійшла до редакції 06.05.2012 р.



ТОВ "ДКС Центр"